A.MANSUROV, D.KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan 6-nashri

Oʻzbekiston Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan

Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2020

Tagrizchilar:

Shermat Yormatov – "Bulbulcha" bolalar xorining badiiy rahbari, Oʻzbekiston xalq artisti, professor

Akmal Utayev – Oʻzbekiston davlat Konservatoriyasi huzuridagi Iqtidorli bolalar akademik litseyining dirijyorlik fani katta oʻqituvchisi

Fayziyeva Feruza – Toshkent shahar Uchtepa tumanidagi 4 - umumiy oʻrta ta'lim maktabining "Musiqa madaniyati" fani oʻqituvchisi

Qoʻlingizdagi "Musiqa" darsligi Respublikamiz umumiy oʻrta ta'lim maktablarining 5-sinf oʻquvchilari uchun Davlat ta'lim standarti asosida yaratilgan. Undan joy olgan nazariy va amaliy materiallar hamda kuy va qoʻshiqlar oʻquvchilarni musiqa san'atining ba'zi janrlari bilan yaqindan tanishtiradi. Ularni milliy gʻurur va vatanparvarlik tuygʻulari asosida tarbiyalaydi.

Mansurov A., Karimova D.

Musiqa: 5-sinf uchun darslik. Qayta ishlangan 6-nashri. - T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. – 96 b.

I. Muallifdosh.

"Respublika maqsadli kitob jamgʻarmasi mablagʻlari hisobidan chop etildi"

> UOʻK 372.878(075) KBK 85.31я721

Avaz Mansurov, Dildora Karimova.
 G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020

SO'ZBOSHI

Aziz oʻquvchilar! Sizlarga moʻljallangan 5-sinf "Musiqa" darsligi oldingi darsliklardan butunlay farq qiladi. Bu darslik Mustaqillik sharofati bilan yangi oʻquv dasturi asosida yaratildi. Undagi mavzular sizlarga milliy oʻzbek xalq cholgʻu asboblari, kuy va qoʻshiqlari, oʻzbek raqs san'ati, jahon musiqa madaniyati durdonalari haqida ma'lumot beradi. Mustaqil Oʻzbekistonimiz qisqa vaqt ichida juda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Katta-katta bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi.

Xalq ta'limi, sport, san'at sohasidagi yutuqlarimizga bir nazar tashlaylik. Mustaqil Oʻzbekistonimizga bagʻishlab yaratilgan yangi asarlar, kuy va qoʻshiqlar butun jahon boʻylab qanot yozib, yoshlarimizni milliy gʻoya va milliy istiqlol ruhida tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Ishonamizki, qoʻlingizdagi darslik Vatan tuygʻusini qalbingizga singdirib, musiqa haqidagi bilimlaringizni oshirishga xizmat qiladi.

Mualliflar

- ... Musiqa insonni sehrlaydi, ezgulikka, mehr-shafqatga, muhabbatga, shirin orzularga undaydi, yomon yoʻldan qaytaradi, oʻynatadi, yigʻlatadi, kuldiradi.
 - ... Musiqa inson hayotiga koʻmakdosh, hamroh.
 - ... Musiqani yorugʻlikka, yonib turgan chiroqlarga oʻxshatish joiz.

Avaz Mansurov

Shartli belgilar:

I-CHORAK

O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI

1-2-dars. ORKESTR. ORKESTR TURLARI HAQIDA. O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI VA UNING DAMLI CHOLG'ULAR GURUHI

Orkestr – turli cholgʻu ijrochilari guruhlaridan tuzilgan katta jamoa boʻlib, koʻrsatilgan tarkib uchun yaratilgan musiqa asarini ijro etadi. Hammamiz biladigan kichik ansambllardan farqi shundaki, ularda sozandalar soni koʻp boʻlib, bir necha guruhdan tashkil topadi. Orkestrlar cholgʻular tarkibiy tuzilishiga koʻra turlicha boʻladi:

Simfonik orkestr, damli cholgʻular orkestri, torli cholgʻular orkestri, estrada orkestri, oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri shular jumlasidandir.

Ta'kidlash lozimki, hamma xalqlarning ham o'z cholg'ularidan tuzilgan orkestri bo'lishi mumkin. Sanab o'tilgan orkestrlardan tashqari tarkibi kamaytirilgan **kamer** (kichik) orkestrlar ham uchrab turadi.

Uzoq davrlardan beri xalqimiz oʻrtasida keng tarqalgan sozlarimizdan 1936-yilda birinchi xalq cholgʻulari orkestri tuzilgan. Cholgʻularimizdan ba'zi birlari temperatsiya qilinib (ya'ni bir xil sozlanishga yaqinlashtirilib), katta-kichik turlari ishlab chiqildi. Bularga katta-kichik nay, katta-kichik gʻijjaklar, changlar, ruboblar, dutorlarni kiritish mumkin.

Bunday orkestr uchun Oʻzbekiston kompozitorlari yangi asarlar ijod qilishdi, xalq kuylarini qayta ishlashdi, jahon mumtoz kompozitorlarining asarlarini moslashtirishdi.

Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri 5 ta guruhdan tuzilgan boʻlib, birinchisi damli cholgʻular guruhidir. Damli cholgʻular guruhiga – kichik nay, naylar, qoʻshnaylar, surnaylar, kezi kelganda, karnaylar ham kiritiladi.

☐ Sinf fonotekasidan "O'zbek xalq cholg'ulari orkestri" ijrosida Sayfi Jalilning "Qalbimda" kuyini tinglang.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MADHIYASI

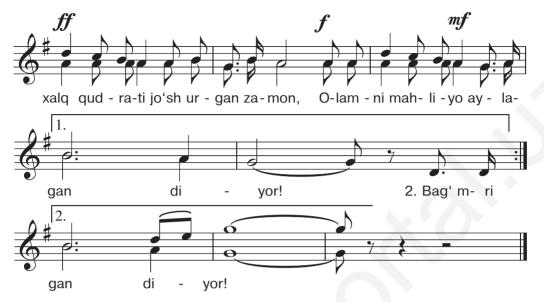
U - lugʻ

Abdulla Oripov soʻzi Mutal Burhonov musigasi $\mathsf{Tantanavor}_{f}$ 1. Ser- qu - yosh, hur o'l - kam, elffbaxt, na - jot, Sen o'-zing do'st-lar - ga yo'l-dosh, meh-riga Meh-ri - bon! Yash - na - gay to a - bad ilbon! Shuh-ra - ting por- la - sin bor jamu fan, i - jod, to - ki Nagarot: jon O'z -be - kisvo - diy - lar hon! Ol - tin bu

ton,

Aj- dod -lar

mar-do - na ru - hi sen -ga yor!

Serquyosh, hur oʻlkam, elga baxt, najot, Sen oʻzing doʻstlarga yoʻldosh, mehribon! Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod, Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Nagarot:

Oltin bu vodiylar – jon Oʻzbekiston, Ajdodlar mardona ruhi senga yor! Ulugʻ xalq qudrati joʻsh urgan zamon, Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bagʻri keng oʻzbekning oʻchmas iymoni, Erkin, yosh avlodlar senga zoʻr qanot! Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni, Haqsevar, ona yurt, mangu boʻl obod!

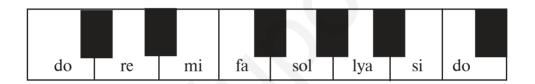
Nagarot:

Oltin bu vodiylar – jon Oʻzbekiston, Ajdodlar mardona ruhi senga yor! Ulugʻ xalq qudrati joʻsh urgan zamon, Olamni mahliyo aylagan diyor!

MUSIQIY TOVUSHLARNING YARATILISHI

Tovushlar tabiatda ikki xil boʻladi: shovqinli tovushlar va musiqiy tovushlar. Jismlar urilishi yoki musiqiy cholgʻu ijrosi sabab havoda toʻlqinlanish hosil boʻlib, yon-atrofga tovushlar taraladi. Ular aniq balandlikka ega boʻlgan tovushlarga va balandligi noaniq tovushlarga ajraladi.

Musiqiy tovushlar baland-pastligi, uzun-qisqaligi, tembri va kuchi bilan bir-biridan farqlanadi. XI asrdan boshlab butun dunyoga musiqiy tovushlar pogʻonalarining nomlanishi – DO, RE, MI, FA, SOL, LYA, SI boʻlib tarqalib ketgan. Pianino klavishlarining boʻlagida va nota qatorida koʻrinishi quyidagicha:

↑ Savol va topshiriqlar

- 1. Orkestr nima va uning qanday turlari bo'ladi?
- 2. Birinchi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri qachon tashkil topgan?
- 3. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri nechta guruhdan iborat?
- 4. Damli cholgʻular guruhiga qaysi cholgʻular kiradi?
- 5. Oʻzbekiston Respublikasining Davlat madhiyasini kuylab, mualliflarini qisqacha ta'riflab bering.
- 6. Musiqiy tovushlarning yaratilishi haqida nimalarni bilasiz?

3-dars. O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING TORLI-URMA VA MIZROBLI CHOLG'ULAR GURUHI

Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestrining torli-urma va mizrobli cholgʻular guruhlari partituraga damli cholgʻular guruhidan soʻng pastdagi nota qatorlarini birlashtirib joylashtiriladi.

Torli-urma cholgʻular guruhiga I va II changlar kiradi, ular alohida qatorlarga yoziladi.

Sanab oʻtilgan guruhlar, cholgʻular yakka va qoʻshilishib asosiy kuyni ijro etishi bilan birga, yoʻldosh (2-darajali) kuy yoʻllari va usul-garmoniya koʻrinishlarida joʻr boʻlishlari ham mumkin.

Mizrobli (tirnab chalinadigan) va chertma torli cholgʻular quruhi eng katta quruh hisoblanadi. Unga prima ruboblari,

qashqar ruboblari, afgʻon ruboblari, dutorlar, dutor-baslar, dutor-kontrabaslar kiradi va alohida qatorlarga yoziladi.

Sinf fonotekasidan "Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri" ijrosida Mustafo Vafoyevning "Poema" asarini tinglang.

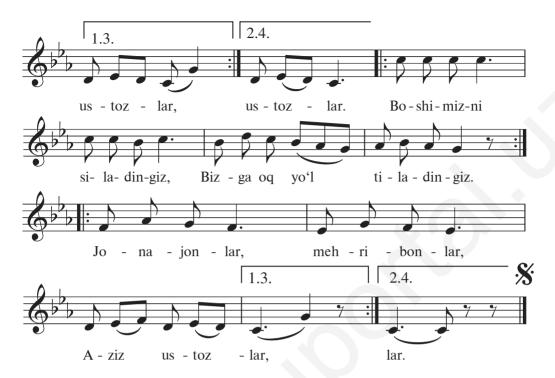

AZIZ USTOZLAR

Toʻlqin she'ri

Sobir Boboyev musiqasi

Doim aziz hurmatingiz, Unutmaymiz mehnatingiz.

Nagarot:

Jonajonlar, mehribonlar, Aziz ustozlar.

Boshimizni siladingiz, Bizga oq yoʻl tiladingiz.

Nagarot

Sizlar bizning baxtimizsiz, Dillardagi ahdimizsiz.

Nagarot

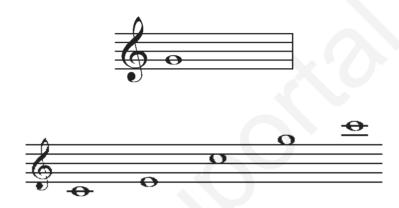
Sizga izzat, sizga hurmat, Yosh qalblarda boʻling har vaqt.

MUSIQADA KALITLAR

Musiqada 10 ta kalit bor. Ular cholgʻu sozlari va inson ovozi yangrash balandligini notaga olishda yoki ijro etib berishda katta qulayliklar yaratadi. Keng tarqalgan, hamma bilishi kerak boʻlgan kalitlar 2 ta – Skripka kaliti va Bas kaliti.

Skripka kaliti 1-oktavadagi "sol" notasini ko'rsatadi:

Savol va topshiriqlar

1. O'zbek xalq cholg'ulari orkestrining torli-urma va mizrobli cholg'usini toping.

- 2. Mustafo Bafoyevning "Poema" sidan eslab qolingan biror ohangni xirgoyi qilib bering.
- 3. Musiqada nechta kalit bor? Keng tarqalganlari qaysilar?
- 4. "Aziz ustozlar" qoʻshigʻini birgalikda kuylab, yaxshi oʻrganib oling.

4-dars. O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING TORLI-KAMONLI CHOLG'ULAR GURUHI

Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestrining torli-kamonli cholgʻular guruhiga I, II Gʻijjaklar, Gʻijjak – altlar, Qobuz – baslar, Qobuz – kontrabaslar kirgan va ular 5 ta nota chizigʻini egallab, partituraning eng pastki qismidan joy olishgan. Sanab oʻtilgan cholgʻular asarning asosiy kuy - ohangini ijro etish bilan birga yoʻldosh ohanglar va usul – garmoniya koʻrinishlarida joʻr boʻlishlari ham mumkin.

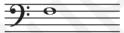
Sinf fonotekasidan Farhod Alimovning "Shodiyona" asarini tinglang.

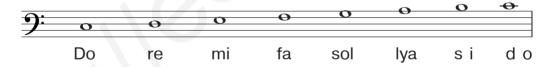

NOTALARNING BAS KALITIDA JOYLASHUVI

Bas kaliti kichik oktavadagi "fa" notasini ko'rsatadi:

Yuqori tovushlar yangrashi skripka kalitida, past tovushlar yangrashi bas kalitida yoziladi:

91 Savol va topshiriqlar

- 1. O'zbek xalq cholg'ular orkestri qanday jamoa?
- 2. Oʻzbek xalq cholgʻular orkestrining torli-kamonli cholgʻular guruhiga qanday sozlar kiritilgan?
- 3. Bas kaliti qaysi oktavadagi "fa" notasini ko'rsatadi?
- 4. Bas kaliti qanday yoziladi?

5-dars. O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING ZARBLI CHOLG'ULAR GURUHI

Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestrining zarbli cholgʻular guruhida doira, nogʻora, qayroq, safoyil kabi oʻzbek xalq cholgʻu sozlari bilan birga Yevropa sozlari – litavralar, baraban, tarelka kabilarni ham uchratish mumkin.

Kompozitorlar va orkestr uchun cholgʻulashtiruvchi mutaxassislar partiturasi yozilayotgan asar xarakteriga, obraziga qarab zarbli cholgʻularni tanlashadi. Masalan: toʻyni aks ettiruvchi asarlarda nogʻora, qoʻshiqlarda doira, xorazmcha raqsda qayroq, uygʻurcha kuyda safoyil ishlatilsa ayni muddao boʻladi. Yevropa cholgʻulari ham yangrayotgan musiqani yanada boyitadi.

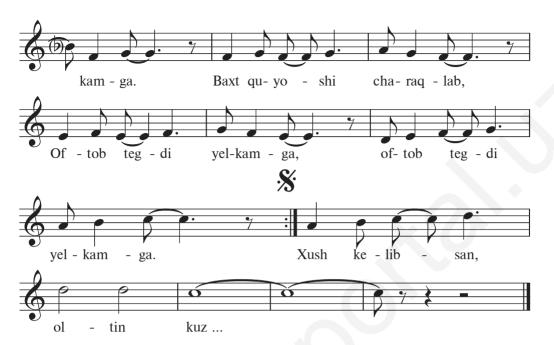
1. Doira, 2. Qayroq 3. Nogʻora 4. Safoyil

Sinf fonotekasidan Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri ijrosida Toʻlqin Qurbonovning "Sevinch" asarini tinglang.

OLTIN KUZ QO'SHIG'I

Normurod Narzullayev she'ri Avaz Mansurov musigasi Quvnoq 1.Koʻr-kam oʻl-kam sha - mo - li, Shod-lik-dan quv-nar yu-E - sar rak. me - zon sha- mo - li, Kuz-dan be-rib u Kuz-dan be - rib u da-rak. da- rak. Til - lo rang - li yap-roq - lar Yer- ga qa- lin to' - ki - lar. Qay - nar ti- niq bu-log - lar, Qalb-da or -zum u-sha - lar. Ol - tin ku-Xush ke-lib - san o'lol - tin kuz, zim,

 Bogʻda ter toʻkar bogʻbon, Hosilini teradi.
 Dalada bobodehqon Gʻallasini oʻradi. Toʻkin boʻlsa dasturxon, Kuy-qoʻshiq ham yarashar. Bulbullar shoʻx gʻazalxon, Tinch boʻstonda sayrashar.

MUSIQADA LAD VA TONALLIK TUSHUNCHALARI

Musiqiy tovushlar turlicha baland-pastlikka ega ekanligini bilib olgansiz. Lad deb tovushqator pogʻonalarining oʻzaro ma'lum bir munosabatiga aytiladi.

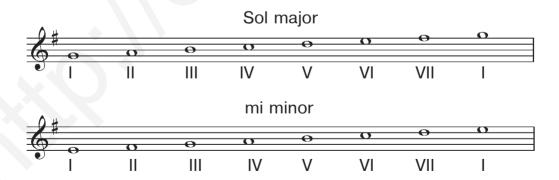
Musiqada xalq ladlari bilan bir qatorda "Major" va "Minor" deb ataluvchi ladlar keng ommalashgan. Ular turlicha xarakterga ega. Agar major ladi biroz kuchli, aniq va xush kayfiyatli boʻlsa, minor ladi aksincha, mayin, yumshoq va mungli sado beradi. Lad musiqiy asar xarakterini belgilashda ham muhim omildir.

Tuzilishlari: Major — 1 ton, 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1, 1/2 ton Minor — 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1/2, 1, 1 ton

Ajrata bilish, asosan, I–III bosqichlar oraligʻi tonlari yigʻindisiga qarab belgilanadi: majorda– ikki ton, minorda– bir yarim ton.

Tonallik deb major yoki minor ladini aniq bir notadan tuzilishiga aytiladi. Masalan: do major, lya minor, so1 major, mi minor va hokazolar.

Savol va topshiriqlar

- 1. Zarbli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?
- 2. T.Qurbonovning "Sevinch" asarini tinglab, qaysi zarbli cholgʻular jarangini anglab oldingiz?
- 3. Musiqada lad va tonallik deganda nimani tushunasiz?
- 4. "Oltin kuz" qo'shig'ini birgalikda kuylab, yaxshi o'rganib oling.

6-dars. SIMFONIK ORKESTR VA UNING TORLI-KAMONLI CHOLG'ULAR GURUHI

Simfonik orkestr-orkestr turlari ichida butun dunyoga keng tarqalganligi bilan barchaga ma'lum. Uning tarkibiga kiradigan cholgʻular va ijro yoʻnalishlari asosan XVIII asrda shakllangan. Nemis kompozitori – Y.Gaydn, V.Motsart, Lyudvig Van Betxoven, rus kompozitori Pyotr Ilich Chaykovskiy, oʻzbek kompozitori Mirsodiq Tojiyevlar simfonik orkestr uchun yuksak ijod namunalarini yaratib, simfoniya, konsert, poema, uvertyura kabi janrlardagi asarlarni yozib qoldirishdi. Bu orkestr uchun koʻplab yangi avlod kompozitorlari ham namunali asarlar yaratib kelmoqdalar.

Simfonik orkestrda cholgʻular 4 guruhga boʻlinadi va partiturada yuqoridan pastga quyidagicha joylashadi:

- Yogʻoch damli cholgʻular;
- mis damli cholgʻular;
- urma-zarbli cholgʻular;
- torli-kamonli cholgʻular.

Torli-kamonli cholgʻular guruhi – orkestrning eng asosiy guruhi hisoblanadi. Bu guruhga I, II skripkalar, alt, violonchel, kontrabaslar kiradi va ular 5 ta nota qatorlarini egallab, partituralarning eng pastki qismidan joy olgan. Sanab oʻtilgan cholgʻular asarning asosiy kuy yoʻllarini ijro etish bilan birga yoʻldosh ohanglar va usul-garmoniya koʻrinishlarida joʻr boʻlishlari ham mumkin.

Sinf fonotekasidan Toʻlqin Qurbonovning "Toʻyona", Mirxalil Mahmudovning "Muhammasi ufor" asarlarini tinglang.

MUSIQADA DINAMIK BELGILAR

Kuy-ohang, qoʻshiqlar ijrosi yoqimli boʻlishi yoki biror musiqiy obraz ta'sirini boyitib, tinglovchilarga eshittirish uchun musiqada dinamik belgilar qoʻllaniladi. Tovush qanday kengaytirilishini koʻrsatuvchi, italyanchadan olingan bu belgilar nomlanishi va ma'nosini butun dunyo musiqalari bir xil tushunadilar.

Aziz o'quvchilar ! Avvalgi sinflarda dinamik belgilardan **p, f** bilan tanishgan edingiz, endi esa ushbu belgilardan qolganlarini o'rganamiz.

Dinamik belgilar quyidagicha yoziladi va talaffuz qilinadi:

p (piano) - kuchsiz, ohista;

pp (pianissimo) - juda kuchsiz;

mp (metso piano) - kuchsizroq;

f (forte) - kuchli, gattig;

ff (fortissimo) - juda kuchli;

mf (metse forte) - kuchliroq.

(crishchendo) – kuchaytirib borish, qisqa italyancha yozilishi – "cresc";

(diminuendo) – kuchsizlantirib borish, qisqa italyancha yozilishi – "dim".

91 Savol va topshiriqlar

- 1. Simfonik orkestr va uning tarkibiga kiruvchi cholgʻu guruhlari haqida gapirib bering.
- 2. Simfonik orkestr uchun yoziladigan asar janrlarini bilasizmi?
- 3. Qaysi kompozitorlar simfonik orkestr uchun yuksak ijod namunalarini yaratishgan?
- 4. Torli-kamonli cholgʻular guruhi qaysi cholgʻulardan tashkil topgan?
- 5. "Oltin kuz" qo'shig'ini ifodali kuylab bering.
- 6. Musiqada uchraydigan dinamik belgilarni soʻzlab, tushuntirib bering.

7-8-dars. SIMFONIK ORKESTRNING YOG'OCH VA MIS **DAMLI CHOLG'ULAR GURUHI**

Dunyoda puflab chalinadigan cholg'ularning turi ko'p. Simfonik orkestrga kiritilgan bunday cholg'ular ikki turga – y o g ' o c h va mis damli cholq'ularga ajratiladi.

Yogʻoch damli cholgʻular guruhiga fleytalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi. Bu guruh ijrosi uchun musiga partituraning eng yuqoridagi nota yo'llariga yoziladi.

Mis damli cholg'ular guruhiga valtornalar (ko'pincha 4 ta), trubalar (2 ta), trombonlar (3 ta) va tuba (1 ta) kiradi.

Sinf fonotekasidan Mirsodig Tojiyevning 3-simfoniyasidan parcha tinglang.

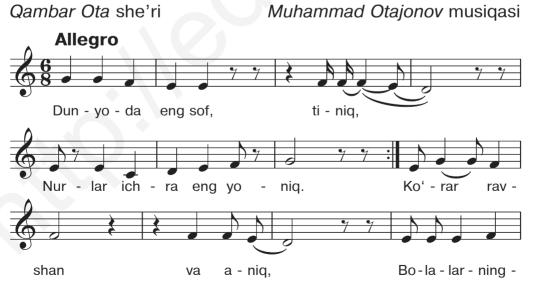

BOLALARNING KO'ZLARI

Dunyoda eng sof, tiniq, Nurlar ichra eng yoniq. Koʻrar ravshan va aniq, Bolalarning koʻzlari.

Nagarot:

Issiqdir yulduzlari, Naqsh olmaday yuzlari. Yolgʻon aytmas soʻzlarni Bolalarning koʻzlari. Tinchlik boʻlsin mustahkam, Gʻam koʻrmasin biron dam. Yashnab kulsin chinakam Bolalarning koʻzlari.

Nagarot:

Issiqdir yulduzlari, Naqsh olmaday yuzlari. Yolgʻon aytmas soʻzlarni Bolalarning koʻzlari. Vatanim deb charaqlar, Xalq baxtidan yaraqlar. Doim do'stni so'roqlar Bolalarning ko'zlari.

NOTA CHO'ZIMLARINI UZAYTIRUVCHI BELGILAR Nuqtali nota

Ohanglar rang-barang chiqishi uchun kompozitorlar quyidagi ayrim notalar choʻzimini "nuqtalar" yordamida uzaytiradilar.

Nuqtalar (·) yordamida nota teng yarmiga uzayadi; yanada tushunarli boʻlishi uchun sonlar bilan koʻrsatish ham mumkin:

• (4 chorak) — •. (6 chorak) =
$$4+2=6$$

 (2 chorak) — (3 chorak) = $2+1=3$

$$J$$
 (1 chorak) — J . (3 nimchorak) = 1+0,5 = 1,5

$$\mathbf{J}_{\cdot} = \mathbf{J} + \mathbf{J}_{\cdot} = \mathbf{J}_{\cdot} + \mathbf{$$

Savol va topshiriqlar

- 1. Simfonik orkestr tarkibiga kiruvchi yogʻoch va mis damli cholgʻular guruhlariga qaysi sozlar kiradi?
- 2. Mirsodiq Tojiyevning 3-simfoniyasidan tinglangan parchada qanday damli cholgʻular sadosi yangradi?
- 3. Oʻrgangan qoʻshiqni duet va trio boʻlib kuylab bering. Shu qoʻshiq mualliflarini bilasizmi?
- 4. Nota choʻzimlarini uzaytiruvchi qanday belgilar bor va ular nima uchun ishlatiladi?

9-dars. SIMFONIK ORKESTRNING ZARBLI CHOLG'ULAR GURUHI

Simfonik orkestrning zarbli cholgʻular guruhida 20 dan ortiq butun dunyoga tarqalgan urma-zarbli cholgʻular ishlatilishi mumkin. Lekin litavralar, baraban, tarelka kabi cholgʻular hamisha ishlatiladi.

Musiqa oʻzbekona yangrashi uchun Oʻzbekiston kompozitorlari nogʻora va doiralarni mohirona ishlatishlari qulogʻimizga singib ketgan. Bu ohanglarda oʻzgacha zavq bor.

Sinf fonotekasidan Avaz Mansurovning "Navro'z bayramiga!" uvertyurasini tinglang.

CHUMOLI

R.Is'hoqov she'ri

Alisher Rasulov musiqasi

Nagarot:

Chumoli, chumoli –
Charchash nima bilmaydi.
Chumoli, chumoli –
Mehnat qilib tinmaydi.
Don yigʻib tolmas ishdan –
Chumoli, chumoli.
Muhtoj boʻlmaydi qishda –
Chumoli, chumoli.
Hurmatlashar bir-birin,
Halollik noni shirin.

Ish zavqin sezar bari – Chumoli, chumoli. Birlashib oʻzar bari – Chumoli, chumoli. Hurmatlashar bir-birin, Halollik noni shirin.

LIGA

Liga ham nota choʻzimlarini uzaytiruvchi belgilarga kiradi. Uning yordamida nota choʻzimini har qancha uzaytirsa boʻladi.

Bunday hollarda nota tovushini 1 nafasda kuylash yoki biror cholgʻuda uzluksiz ijro etib turish zarur.

γ Savol va topshiriqlar

- 1. Simfonik orkestrning zarbli cholgʻular guruhida qancha cholgʻu ishlatilishi mumkin? Doimo ishlatiladiganlari qaysilar?
- 2. Simfonik musiqa yanada oʻzbekona yangrashi uchun qaysi milliy cholgʻular ishlatiladi?
- 3. Avaz Mansurovning "Navro'z bayramiga!" uvertyurasini tinglab, olgan taassurotlaringizni so'zlab bering.
 - 4. "Chumoli" qo'shig'ining mualliflari kimlar?
 - 5. "Liga" deganda nimani tushunasiz?

MUSTAHKAMLASH UCHUN TOPSHIRIQLAR 1-CHORAK

1. " Orkestr" so'ziga ta'rif bering.

- a) Turli cholg'u ijrochilari guruhlaridan tuzilgan jamoa;
- b) bir xil cholg'u ijrochilari guruhlaridan tuzilgan jamoa;
- c) dirijyorlar guruhlaridan tuzilgan jamoa.

2. Orkestrning kichik ansambllardan farqi nimada?

- a) Ularda sozandalar soni kam bo'lib, bir necha guruhdan tashkil topadi;
- b) ularda sozandalar soni koʻp boʻlib, bir necha guruhdan tashkil topadi;
- c) ularda sozandalar soni koʻp boʻlib, bir guruhdan tashkil topadi.

3. Qanday cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi?

- a) Mizrobli cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi;
- b) torli-kamonli cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi;
- c) zarbli cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi.

4. Oktavalar nechtadan musiqiy tovushlar pogʻonasini oʻz ichiga olgan?

- a) 7 ta;
- b) 8 ta;
- c) 4 ta.

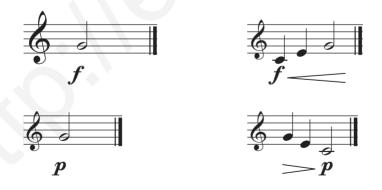
5. Yogʻoch damli cholgʻular guruhiga qaysi cholgʻular kiradi?

- a) Fleytalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi;
- b) barabanlar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi;
- c) valtornalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi.

6. Mis damli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?

- a) Valtornalar, trubalar, trombonlar, tubalar kiradi;
- b) goboylar, trubalar, trombonlar, tubalar kiradi;
- c) klarnetlar, trubalar, trombonlar, tubalar kiradi.

7. Dinamik belgilarning nomlarini aniqlang.

II CHORAK

XOR SAN'ATI MUSIQADA VOKAL – SIMFONIK JANRLAR

1-2-dars. XOR JAMOALARINING TUZILISHI VA TURLARI

Har qanday badiiy ijrochilik jamoasi oʻrnatilgan qonun-qoidalarga asoslangan holda tuziladi. Xor jamoalari ham qoidalarga muvofiq bir necha turga boʻlinadi. Faqat erkaklardan tuzilgan xor — erkaklar xori, faqat xotin-qizlardan tuzilgan xor — xotin-qizlar xori deb ataladi. Erkaklar va xotin-qizlardan tuzilgan xorga aralash xor deyiladi. Faqat bolalardan tuzilgan xor esa bolalar xori deb nomlanadi. Bolalar xori aralash xorda ham ishtirok etishi mumkin.

Xor – koʻp ovozda kuylovchi katta jamoadir. Xor jamoalari xor asarini orkestr yoki cholgʻular joʻrligida ijro qiladilar. Cholgʻular joʻrligisiz, faqat oʻz ovozlarida kuylovchi xor jamoasi kapella deyiladi. Kapella ijrosi uchun yozilgan xor asari a'kapella deb ataladi.

Xor qatnashchilarining soni 20–30 tadan boshlab, ayrim hollarda 1000 va undan ortiq kishi boʻlishi ham mumkin. *Kamer xor*, *Katta xor*, *Yigʻma xor* deb, asosan xor qatnashchilarining soniga qarab aytiladi.

Xor jamoalarining sahnaga chiqishi, shovqinsiz joylashishi va chiqib ketishini dars jarayonida oʻquvchilar yordamida amalda koʻrsatib berish mumkin:

Sahnaga chiqayotganda avval 1-qator chiqib turib oladi, soʻng qolgan qatorlar joylashadi.

Sahnadan chiqib ketayotganda 1-qator bir qadam oldinga surilib, qolgan qatorlarning tartibli chiqib ketishini kutib turadi. Bu – sahna madaniyati deyiladi.

Sinf fonotekasidan Darvin Omonullayevning Gʻ.Komilov she'riga yozilgan "Childirma chalay" qoʻshigʻini tinglang.

"Yomg'ir yog'aloq"

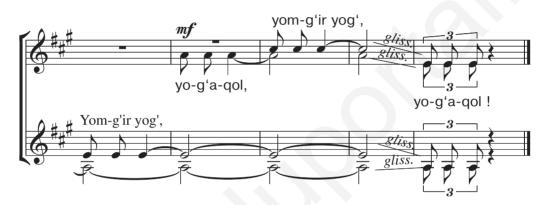

La-la-la-la, la-la-la-la, la-la-la-la, la-la-la, la-la-la,

FERMATA

Fermata¹ nota va pauzalarning uzunlik miqdorini 1,5-2 barobargacha choʻzish uchun qoʻllaniladigan maxsus belgi. U o yoki o shaklda boʻlib noʻta va pauzalarni ust yoki ostiga qoʻyiladi.

Fermataning uzunligi asarning badiiy mohiyati va umumiy xarakteriga bogʻliq boʻladi. Fermatalar oʻzbek milliy katta ashulalarda ham koʻp ishlatiladi.

- 1. Xor deganda nimani tushunasiz va qanday xor turlarini bilasiz?
- 2. Xor san'ati rivojiga hissa qo'shgan va qo'shayotgan qanday jamoalar va kompozitorlarni bilasiz?
- 3. Darvin Omonullayevning Gʻ. Komilov she'riga yozilgan "Childirma chalay" qoʻshigʻini tinglang.
- 4. Fermata deganda nimani tushunasiz?

3 -dars. XOR IJROSI UCHUN XALQ QO'SHIQLARINI MOSLASHTIRISH

Professional kompozitorlar xor uchun maxsus asarlar yaratish bilan birga xalq qoʻshiqlarini ham koʻp ovozli qilib xor ijrosiga moslashtirishgan. XX asrning 50-yillaridayoq Mutal Burhonovning joʻrsiz xorlari namuna darajasida e'tibor qozongan. Bu oʻrinda uning "Yorlarim", "Endi sendek", "Bibigul", "Sari koʻhi baland" kabi asarlarini sanab oʻtish lozim.

Keyinchalik M. Burhonovga yelkadosh boʻlib koʻplab kompozitorlar xalq qoʻshiqlarini xor ijrosiga moslashtirdi. Bularga Sobir Boboyevning "Chaman ichra", Ikrom Akbarovning "Qoyilman", Botir Umidjonovning "Qilpillama", Shermat Yormatovning "Boychechak", "Chittigul", "Qari chumchuq chaqimchi", Mustafo Bafoyevning "Mavrigi" kabi asarlarini misol keltirish mumkin.

¹ ital. fermata – to'xtash, to'xtab turish.

,o2

Sinf fonotekasidan Botir Umidjonovning joʻrsiz xorga moslashtirgan "Oʻzgancha" asarini tinglang.

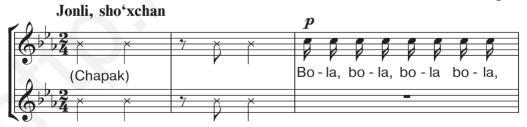

BOYCHECHAK

Oʻzbek xalq qoʻshigʻi (Joʻrsiz xor uchun)

Shermat Yormatov bolalar xori uchun moslashtirgan

 Boychechakni tutdilar, Simyogʻochga osdilar, Qilich bilan chopdilar, Baxmal bilan yopdilar.

Nagarot:

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak, Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

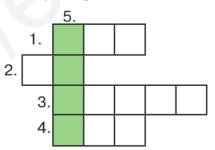

BERILGAN TOPSHIRIQLARNI O'LCHOVINI ANIQLANG

↑ Savol va topshiriqlar

- 1. Xalq qoʻshiqlarini xor uchun moslashtirgan qaysi kompozitorlarni bilasiz? Asarlarini sanab oʻting.
- 2. Berilgan topshiriqlardagi o'lchovni ayting.
- 3. "Boychechak" qoʻshigʻini kim xor uchun moslashtirgan?

- 1. Musiqiy tovush.
- 2. Birinchi chiziq ustida joylashgan nota.
- 3. Yogʻoch damli cholgʻu.
- 4. Torli-kamonli cholg'u.
- 5. Nota cho'zimini uzaytiruvchi belgi.

4-dars. XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI VA XOR UCHUN OʻZBEKISTON KOMPOZITORLARI **IJODINING AHAMIYATI**

Bugungi kunda Oʻzbekistonda xalq cholqʻularidan tuzilgan birtalay orkestrlar faoliyat koʻrsatib kelmoqda. Bular – "Soʻqʻdiyona" xalq cholq'ulari kamer orkestri, O'zbekiston davlat konservatoriyasi, San'at va madaniyat instituti, Respublika musiga, san'at litseylari, maktablari o'quvchi va talabalaridan tuzilgan orkestrlardir.

Respublikamizdagi mavjud xor jamoalari va ular uchun yaratilgan asarlar, kompozitorlar jiodi haqidagi ma'lumotlarni siz o'tgan darslarimizda o'zlashtirib olgansiz.

Hozirgi davrda ham sanab o'tilgan jamoalar uchun kompozitorlar yangi-yangi ijod yo'nalishlarida ko'plab asarlar yaratib berishmogda. Ular har kuni radio va televideniye toʻlginlarida, konsert zallarida yangrab turadi.

Musiqa madaniyatimizning yil sayin rivoilanib borishida xalq cholg'ulari orkestri va xor uchun O'zbekiston kompozitorlarining ijodi katta ahamiyatga ega.

Sinf fonotekasidan M. Bafoyevning "Naqshlar" (dutor va orkestr uchun) asaridan parcha tinglang.

RITM (USULLAR)

Ritm - bu ma'lum bir kuy musiqiy tovushlarining uzunqisqa bo'lib almashinib turishidir. Har qanday kuy yoki qo'shiq ohangining o'z ritmi bor. Masalan, hammamiz yaxshi biladigan "Chamandagul" xalq qo'shig'ining ritmi quyidagicha:

O'zbek kuy va raqslarining, ayniqsa, doiramizning usullari rang-barang va murakkabdir.

5-dars, MUSIQADA VOKAL-SIMFONIK JANRLAR

Musiqa san'atida janrlar koʻpligini yaxshi bilasiz va sanab bera olasiz. Vokal-simfonik janrlar ham keng tarqalgan.

"Vokal-simfonik" deganda nimani tushunishimiz lozim?

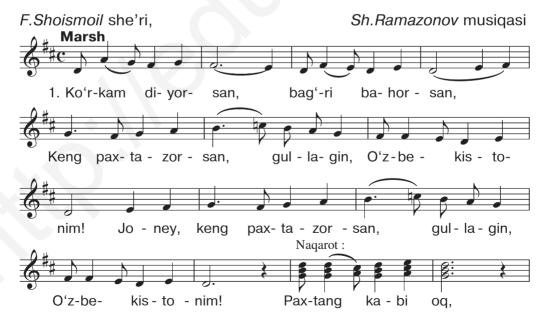
"Vokal" – bu qoʻshiq aytishni anglatsa, "simfonik" degani – simfonik orkestr joʻr boʻlishini bildiradi. Qoʻshiqni yakkaxon ham, xor ham aytishi mumkin. Bunday koʻrinishda yaratilib, ijro etilayotgan asarlarning janrlarini aniq belgilash mumkin. Bular vokal-simfonik syuita, poema, qasida, kantata yoki oratoriyalarga ajratiladi.

Sinf fonotekasidan M. Burhonovning A. Oripov she'riy librettosiga yozgan "Alisher Navoiyga qasida" asaridan parcha yoki M. Bafoyevning "Buxoro haqida" oratoriyasidan qismlar tinglang.

O'ZBEKISTONIM

Togʻlaringda kon – Ma'danga makon, Senga fido jon, Gullagan, Oʻzbekiston

Sen ona yurtim, Durdona yurtim, Mardona yurtim – Gullagan, Oʻzbekistonim!

Nagarot:

Paxtang kabi oq, Iqboling porloq, Sharq uzra mayoq, Paxtakor, Oʻzbekistonim!

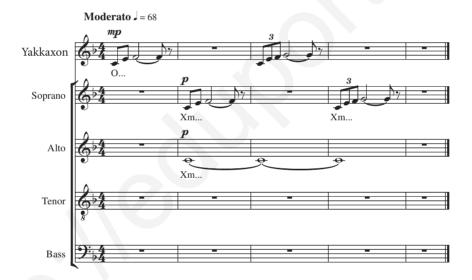

PARTITURALAR VA KLAVIRLAR

Har qanday musiqa ohangi asar sifatida notaga tushirilgan holda, uning koʻrinishi partitura yoki klavir shaklida boʻladi.

Partitura – ansambl, xor, orkestr uchun yozilgan asarlarning nota yozuvidir. Bunday jamoalarning har bir qatnashchisi birgalikda ijro etadigan ohang yoʻllari, partiturada qoidalar boʻyicha ost-ust qilib koʻp qatorli maxsus nota daftariga joylashtirilgan boʻladi.

Klavir esa shu ansambl, xor, orkestr yoki sahna asarlari musiqasini ixcham shaklda, ovoz va fortepiano ijrosi uchun moʻljallab yozilgan nota koʻrinishidir.

Savol va topshiriqlar

- 1. "Vokal simfonik" janr nima?
- 2. Tinglangan "Alisher Navoiyga qasida" asari sizda qanday taassurot qoldirdi?
 - 3. Partiturada ganday goidalar bor va ular ganday joylashtiriladi?
- 4. Maktabingiz musiqa sinfi kutubxonasidagi mavjud partitura va klavirlar bilan tanishib, fikr almashing.

6-7-dars. QASIDA JANRI. KANTATA VA ORATORIYALAR

Badiiy soʻz ustasi, yakkaxonlar, xor va orkestr uchun yaratilgan asarlarda biror bir ulugʻ siymo ulugʻlansa yoki Vatanni madh etib, joʻshib kuylansa, ularni qasida janrida yozilgan, deb belgilash mumkin. Kompozitor va shoir hamkorlikda yaratilajak yangi asar librettosini, yaʻni mavzuni toʻla ochib beruvchi soʻzlarni va she'riy matnni oldindan kelishib yozib olishadi. Soʻng kompozitor bu libretto asosida yaxlit musiqa asari – qasida yaratishga kirishadi. Qasidalar koʻproq bayram va tantanalarda ijro etiladi.

Vokal-simfonik musiqa yoʻnalishida kantata janri ham keng tarqalgan. Bu janrda yaratilgan asarlarda hozirgi davr, yangi tarixning muhim voqealari aks ettiriladi. Kantatalar tantanali, lirik va epik xarakterda yozilib, bir necha qismdan iborat boʻlishi mumkin. Tugallangan ma'noga ega qismlarini alohida-alohida ijro etsa ham boʻladi.

Oratoriya vokal-simfonik musiqaning eng yirik janri boʻlib, odatda, dramatik mavzuda yoziladi. Dramatik voqealar soʻz va musiqada sezilib tursa-da, kuylayotgan yakkaxonlar va xor sahnada harakat qilmaydi. Oratoriyaning kantatadan farqi uning hajmi jihatidan kattaligi, epik-dramatik xarakterda boʻlishi va mavzusining kengligidadir.

Sinf fonotekasidan Gʻafur Qodirovning "Maktabjon – oftobjon" vokal-simfonik kantatasini tinglang. M.Bafoyevning "Buxoro haqida" oratoriyasidan parchalar tinglang.

OPPOQ QISH-EY, OPPOQ QISH

Poʻlat Moʻmin she'ri

Anatoliy Varelas musiqasi

Dam olmoqda dalalar, Keng vodiylar, daralar. Fasl zavqi atrofga Qoʻshiq boʻlib taralar.

Nagarot:

Oppoq qish-ey, oppoq qish, Eh qorlari yumshoq qish. Chana, konki oʻynatgan Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

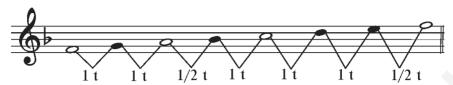
Tarnovlarda sumalak, Koʻllar oyna yaxmalak. Ayting, ayting, boʻlmasin, Hech kim yoʻlda charxpalak.

Naqarot:

Oppoq qish-ey, oppoq qish, Eh qorlari yumshoq qish. Chana, konki oʻynatgan Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

Fa major.

Re minor.

Savol va topshiriqlar

- 1. Xalq qoʻshiqlarini xor uchun moslashtirgan qaysi kompozitorlarni bilasiz? Asarlarini sanab oʻting.
- 2. Berilgan topshiriqlardagi o'lchovni ayting.

MUSTAHKAMLASH UCHUN TOPSHIRIQLAR II-chorak

1. Xor jamoalari xor asarlarini qanday cholgʻular joʻrligida ijro qiladilar?

- a) Orkestr yoki cholgʻular joʻrligida;
- b) orkestr joʻrligida;
- c) cholg'ular jo'rligida.

2. Qanday xor bolalar xori deyiladi?

- a) Erkak va ayollardan tashkil topgan xor;
- b) bolalardan tashkil topgan xor;
- c) ayollardan tashkil topgan xor.

3. Vokal-simfonik janr deganda nimani tushunasiz?

- a) Kuy-ohangni jo'r bo'lishi;
- b) "Vokal" -bu ashula aytish, "simfonik" simfonik orkestr jo'r bo'lishi:
- c) rags harakatlarida joʻr boʻlishi.

4. "O'zbekiston" qo'shig'ining mualliflari kimlar?

- a) Nadim Norxo'jayev musiqasi, R.Ishoqov she'ri;
- b) D.Omonullayeva musiqasi, N.Narzullayev she'ri;
- c) Sharif Ramazonov musiqasi, Fayzi Shohismoil she'ri.

5.Oratoriya – qanday janr va u qanday mavzuda yoziladi?

- a) vokal-simfonik musiqasining eng yirik janri boʻlib, odatda dramatik mavzuda yoziladi;
- b) vokal-simfonik musiqasining eng kichik janri boʻlib odatda dramatik mavzusida yoziladi;
- c) vokal-simfonik musiqasining eng yirik janri boʻlib, odatda romantik mavzuda yoziladi.

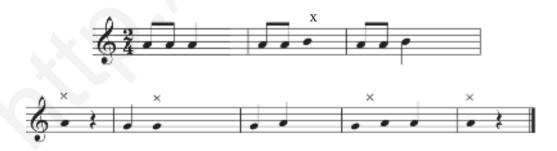
6. XX asrning nechanchi yillarida Mutal Burhonovning joʻrsiz xorlari namuna darajasida e`tibor qozongan?

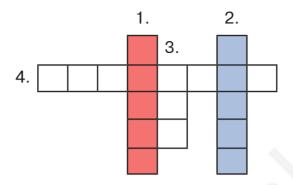
- a) 50-yillarda
- b) 60-yillarda
- c) 40-yillarda

7. Quyidagi rebusni tovush nomlarini qoʻyib oʻqing.

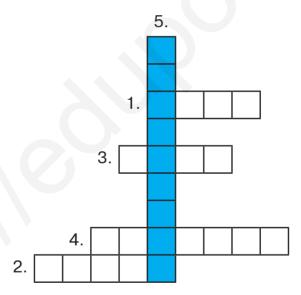

8. Quyidagi mashqda "x" ni oʻrnidagi tovush uzunligini aniqlang.

- 1. Kuchli, aniq va xushkayfiyatli lad.
- 2. Mayin, yumshoq, mungli lad.
- 3. Tovushqator pogʻonalarining oʻzaro munosabati.
- 4. Major va minor ladlarini aniq bir notadan tuzilishi.

- 1. Musiqiy tovushlarning uzun-qisqa boʻlib almashinib turishi.
- 2. Notani teng yarmiga uzaytiruvchi belgi.
- 3. Bir xil balandlikdagi notani uzluksiz ijro etish yoki kuylash.
- 4. Notavapauzalarninguzunlikmiqdorini 1,5-2 barobar choʻzuvchi maxsus belgi.
- 5. Ansambl, xor, orkestr uchun yozilgan asarlarning nota yozuvi.

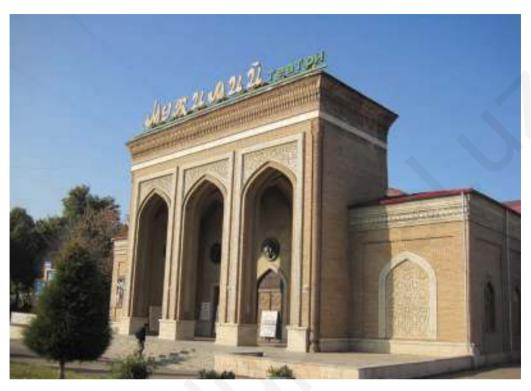
III CHORAK

SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI – BALET VA RAQS SAN'ATI, MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYA, BOLALAR UCHUN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

1-dars. SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI

Sahnaviy musiqa asarlariga – opera, balet, musiqali drama va komediya, operetta, bolalar uchun yaratilgan musiqali ertaklar, musiqiy tomoshalar kiradi. Vatanimizning har bir farzandi yuqorida nomlari sanab oʻtilgan janrlarda yozilgan sara asarlarni bilishi, tinglab, tomosha qilib, ularni bir-biridan ajrata olishi zarur. Bunday janrlarda yaratilgan asarlarni sahnalashtirish uchun butun dunyoda boʻlgani kabi bizning Respublikamizda ham maxsus teatr-tomoshagohlar mavjud. Masalan, A. Navoiy nomidagi Katta Akademik opera va balet teatri, Muqimiy nomli Respublika davlat musiqali teatri, viloyat va shaharlarimizdagi Davlat teatrlari, Oʻzbek va rus yosh tomoshabinlar teatrlari, Respublika va viloyat qoʻgʻirchoq teatrlari.

10

Sinf fonotekasidan J. Verdining "Otello" operasidan parchalar va P.Chaykovskiyning "Oqqush ko'li" baletidan parchalar tinglang.

CHEGARACHI QO'SHIG'I

Tinchlik bagʻrida hayot, Xalqimni deb bedorman. Orom olar mamlakat, Kecha-kunduz hushyorman. Naqarot:

Gullagan Oʻzbekiston Kamolimdan nishona. Chegaramni har qachon Qoʻriqlayman mardona.

Na yerdan, na osmondan Xavf yoʻlamas yurtimga. Sadoqatli posbonman, Baxt qoʻshilar baxtimga.

Naqarot

MUSIQADA O'LCHOVLAR.

Har qanday yangrayotgan yoki notaga tushirilgan musiqa asarining oʻz oʻlchovi bor. Oʻlchovsiz kuy boʻlishi mumkin emas. Bu esa asarni tinglovchiga ma'qul boʻlishida katta yordam beradi. Oʻlchovlarning aytilishi va yozilishi quyidagicha:

Ikki chorak – 2/4 Uch chorak – 3/4 Toʻrt chorak – 4/4 Olti-yu sakkiz – 6/8 va hokazo.

Musiqada o'lchov raqamlari asar boshlanishida, kalitlar va alteratsiya belgilaridan so'ng qo'yiladi.

) | Savol va topshiriqlar

- 1. Sahnaviy musiqa asarlariga qanday tomoshalar kiradi?
- 2. Respublikamizdagi mavjud teatrlarni sanab bera olasizmi? Qaysi teatrlarga borgansiz yoki borib tomosha qilishni xohlaysiz?
- 3. Tinglagan musiqiy parchalaringiz bir-biridan farq qiladimi? Soʻzlab bering.
- 4. "Chegarachi qo'shig'i"ning mualliflari kimlar? Xirgoyi qilib bering.
- 5. "Oqqush koʻli" baletini qaysi kompozitor yozgan?

2-3 dars. BALET SAN'ATI. O'ZBEK BALETI

Balet – musiqa va raqs harakatlari orqali obrazlar, voqealar yaratish san'atidir. Balet asarini dramatik mavzu, raqs, imo-ishora, nafis harakatlar, musiqa, sahna bezaklari va kiyimkechaklar tashkil qiladi.

Butun dunyoga mashhur boʻlib ketgan – "Oqqush koʻli", "Yongʻoqchaqar" ("Щелкунчик") va "Uyqudagi goʻzal" baletlarini XIX asrda yashagan rus kompozitori Pyotr Ilich Chaykovskiy yaratgan. Bu baletlarni bizning xalqimiz ham yaxshi biladi, sevib tomosha qiladi. XX asrda yaratilgan "Gayane", "Spartak" (Aram Xachaturyan), "Bogʻchasaroy fontani" (B. Asafyev), "Romeo va Julyetta" (S. Prokofyev) baletlarini ham koʻpchilik biladi.

Balet san'ati O'zbekistonda ham rivoj topgan. XX asrning 30-yillaridan boshlab "Paxta" (Roslaves), "Orzu" (I. Akbarov), "Sevgi tumori" (M. Ashrafiy), "Tanavor" (A. Kozlovskiy) kabi baletlar

yaratildi. 80-yillarda oʻzbek kompozitori Ulugʻbek Musayev tomonidan yaratilgan "Hind dostoni" va "Toʻmaris", Avaz Mansurovning 1 pardali "Sharq afsonasi", Anvar Ergashevning "Xumo" baletlari el ogʻziga tushdi. 90-yillarda esa Mustafo Bafoyev "Ulugʻbek burji" va "Nodira" milliy raqs uslubidagi baletlarini yaratdi.

Balet san'atini barcha xalqlar birday tushunadi va sevib tomosha qiladi. Bundan keyin ham yuksak namunada o'zbek baletlari yaratilib, butun dunyoga dovrug'i ketadi.

Sinf videotekasidan Ulugʻbek Musayevning "Toʻmaris" baletidan parchalar tomosha qiling yoki fonotekadan Avaz Mansurovning "Sharq afsonasi" baletidan parchalar tinglang.

SUMALAK

To'xtamurod Bahromov she'ri

Shermat Yormatov musiqasi

Tomchilar billur rangda, Qarang, qarang, qarang-a, Koʻz yoshin qilmas kanda, Attang, attang, attang-a.

Qishni kuzatsa kerak Sumalak, Bahordan berib darak... Chak-chak, chak-chak, chak-chak-chak.

DIRIJYORLIK SAN'ATI

Dirijyor – musiqa asarini ijro etuvchi jamoalarga rahbarlik qiluvchi san'atkor. U musiqa sohasida chuqur bilimga ega boʻlishi shart. Dirijyor musiqa asarini ommaviy ijrosiga qadar ijrochi jamoa bilan boʻlgan hamma tayyorgarlikni olib boradi. Asosiy ijro vaqtida asarni oʻynalish tezligi dinamik tuslari va ijrochilarni toʻxtash yoki ijro qilish vaqtlarini koʻrsatib

turadi, jamoani birlashtiradi, ruhlantiradi va asarni badiiy ijrosi uchun harakat qiladi. Dirijyorlik san'at va kasb sifatida XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida shakllandi. Oʻzbek dirijyorlaridan M.Ashrafiy, D.Abdurahmonova, Z.Haqnazarov, E.Azimov, F.Abdurahimovani misol qilib keltirish mumkin.

Vatanimiz musiqa madaniyati yuksalishida dirijyorlik san'atining o'sib borishi katta ahamiyatga ega.

9 | Savol va topshiriqlar

- 1. Balet nima?
 - 2. Qanday o'zbek baletlarini bilasiz?
 - 3. "To'maris" baletining muallifi kim?
 - 4. Pyotr Chaykovskiy yaratgan va yana boshqa mashhur baletlarning nomlarini bilasizmi?
 - 5. "Oqqush koʻli"ni tinglaganingizda sizga yoqqan ohangni xirgoyi qilib bering.

4-dars. O'ZBEK RAQS SAN'ATI

Har bir xalqning qadimdan shakllanib kelayotgan oʻz raqs san'ati va shu raqslarni ifodalovchi kuylari boʻladi. Oʻzbek xalq raqslari ham keng ommalashgan boʻlib, nafis harakatlar va ularga yarashgan milliy kiyimlar bilan badiiy obrazlar yaratiladi.

"Dilxiroj", "Qari navo", "Zang", "Duchava" kabi raqs kuylari yangraganda koʻz oldimizga aniq raqs harakatlari keladi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Muhammadjon Mirzayev, Baxtiyor Aliyev, va boshqa kompozitorlarning yangi kuy-ohanglari asosida oʻzbek raqs san'ati rivoj topdi. Bunga Mukarrama Turgʻunboyeva, Qunduz Mirkarimova, Yulduz Ismatova kabilarning sahnalashtirgan raqslari misol boʻla oladi.

Sinf fonotekasidan M.Mirzayevning "Bahor valsi" asarini va boshqa raqs kuylarini tinglang.

BARKAMOL AVLOD I.Yoʻldosheva musiqasi M.Mirzo she'ri Sho'x, quvnoq Bo - sh i-miz -da of-tob bor, qo' - li - miz - da o'r - ga - na - miz, ki-tob bor, o' - sa - miz, to - le in til - gan ga yor. Na - qa - dar ti niq osbiz - ni - ki cha im - kon, mon, bar yu-rak - da biz-ni - ki-dir ke - la - jak, O'zbe-kis - ton. Qan - day 0 go' - zal 0 - 0 - 0, bu ha - yot, koʻn -gil - lar shod, yurt o-bod, or-zu-lar - ga bo'l qa - not, bar - ka-mol av - lod, Qan - day go' - zal

Nagarot:

Qanday goʻzal bu xayot, Koʻngillar shod yurt obod. Orzularga boʻl qanot, Barkamol avlod.

Toʻlib oqsin daryolar, Tinmasin shoʻx navolar, Koʻrib jamolimizni, Qoyil qolsin dunyolar.

Dilni dilga bogʻlaymiz, Yurt qadrini saqlaymiz, Bobomizning ishonchin, Biz albatta oqlaymiz. O-o-o!

Mukarrama Turg'unboyevaning hayoti va ijodi

Mukarrama Turgʻunboyeva - Oʻzbekiston xalq artisti, Oʻzbekistonning atoqli raqqosasi, Davlat mukofoti laureati, baletmeyster, ommaviy oʻzbek sahna raqsi tashkilotchisi, "Bahor" raqs ansamblining asoschisi, Toshkent xoreografiya bilim yurtida ta'lim bergan, "Doyra daryo" nomli xoreografiya mahorati maktabining tashkiliy mualliflaridan biri.

Mukarrama Turgʻunboyeva 1913-yil 31-mayda Fargʻonada tugʻilgan. 1927yil maktabni bitirib, pedagogika texniku-

miga oʻqishga kirgan, oʻqishni bitirgach, 1929-yildan 1933-yilgacha Turgʻunboyeva musiqali teatr-studiyasida milliy raqsning atoqli pedagogi Usta Olim Komilov, mohir raqqos va artist Yusuf qiziq Shakarjonov, fargʻonacha xoreografiya bilimdonlari, shuningdek, oʻzbek raqsi hamda yevropacha mumtoz raqs qonunqoidalari, milliy sahna va estrada raqsi boʻyicha keng bilimlarni egallagan Tamaraxonim kabi ustozlardan saboq olgan. Mukarrama Turgʻunboyeva oʻzbek xoreografiyasining oltin fondiga kiritilgan "Tanovar", "Katta oʻyin", "Jonon", "Pilla", "Paxta" kabi oʻzbek milliy raqslarining asoschisi va ijrochisi hisoblanadi.

1957-yil Mukarram Turgʻunboyeva "Bahor" milliy raqs ansamblini yaratadi. 1960-yilda "Bahor" Oʻzbekiston Davlat milliy raqs ansambliga aylanadi.

Mukarrama Turg'unboyeva 1978-yil 26-noyabr kuni vafot etgan.

Savol va topshiriqlar

- 1. O'zbek rags san'ati haqida nimalarni bilasiz?
- 2. "Bahor valsi" raqsi musiqasining muallifi kim?
- 3. "Barkamol avlod" qoʻshigʻinining mualliflari kim? Qoʻshiq soʻzlarini yod oling.
- 4. Mukarrama Turgʻunboyeva hayoti va ijodi haqida nimalarni bilib oldingiz?

5-dars. O'ZBEK RAQS MAKTABI

Asrlar davomida turli xalqlar, elatlar madaniyati bosqichmabosqich rivojlanib, san'at shakllangan Oʻzbekistonning hududlariga xos ravishda raqs maktablari ham paydo boʻlgan. Bular Fargʻona, Xorazm va Buxoro maktablaridir.

FARG'ONA MAKTABI

Oʻzbek xalq raqs uslubi Fargʻona vodiysida shakllanib rivojlanib kelgan. Asosan shaharlarda yashovchi raqs san'atini kasb qilib olgan malakali raqqos va raqqosalar Fargʻona raqsida yetakchi mavqega ega boʻlib raqs merosini, ijro uslubini oʻz taj-

ribalarini shogirdlariga oʻrgatish orqali raqs san'ati an'analarining davomiyligini ta'minlaganlar. Raqs ustalarining liboslari raqslar Fargʻona raqsini XX asr davomida sahnaga olib chiqib uni yana-

da rivojlanishi va boyishida Usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turgʻunboyeva, Roziya Karimova, Gavhar Rahimova, Qunduz Mirkarimova va Dilafruz Jabborova, Qizlarxon Doʻstmuhamedova, Ma'mura Ergasheva va boshqalarning xizmati katta boʻlgan.

XORAZM MAKTABI

Oʻzbek xalq raqs uslubi Xorazm vohasida qadim zamonlardan shakllangan va asrlar davomida rivojlanib kelgan.

Xorazmliklarning tarixiy xususiyatlari raqsni oshkora hissiyotchanlik, mardlik bilan boyitishga yordam bergan. An'anaviy

oʻzbek raqslari roʻyxatida harbiy raqslarni faqat xorazmliklarda kuzatish mumkin. Ma'lumki asrimiz boshida xon qoʻshini qoshi-

da raqqoslar guruh boʻlgan. Ular jang boshlanishidan oldin jangchilarning ruhini koʻtargan. Uning nomi Xorazmdagi eng ommaviy va professional raqs guruhi nomlanganidek "Lazgi" deb atalgan. Joʻshqinlik, olovli ehtiros mustaqil, magʻrur xalqning xarakterini aniq ifodalaydi.

Xorazmda katta-yu kichik "Lazgi" ga oʻynaydilar. Xalq "Lazgi"-si quvonch raqsidir.

BUXORO MAKTABI

Buxoro raqs maktabida qoʻl, oyoq, yuz va tana harakatlari Fargʻona va Xorazm maktablari singari oʻziga xos boʻlgan kuyqoʻshiqlar ohanglari-yu usullaridan kelib chiqib shakllangan. Oyoq depsinishining shiddati, qoʻl harakatlarining keskinligi, qomat va qarashlardagi viqor, samimiylik, yelka titratmalari bilan tomoshabinga zavq bagʻishlaydi. Xotin-qizlar ijrosiga moyil "Buxorcha", doira joʻrligidagi erkaklarning "Mavrigi"si, shuningdek, "Qayroqi ifori", "Larzon", "Zang" kabi raqs namunalarini barcha yaxshi biladi, bir-biridan bemalol ajrata oladi.

Jahon xalq raqslarining ajralmas bir qismi sifatida shakllangan va koʻp asrlar mobaynida rivoj topgan-oʻzbek raqsi, turli millatlar, elatlar tomonidan e'tirof etilganligi har birimizga gʻurur bagʻishlaydi. Fargʻona, Xorazm va Buxoro raqs maktablarining keyingi vakillari hali koʻp yillar oʻzbek raqs san'atini butun dunyoga koʻz-koʻz qiladilar, albatta.

Mukarrama Turgʻunboyeva, Tamaraxonim, Galiya Izmaylova, Qunduz Mirkarimova kabi raqs san'ati fidoyilarining nomlari madaniyatimiz tarixi sahifalariga zarhal harflar bilan yozib qoʻyilgan.

TAMARAXONIM

Tamaraxonim XX asr boshlarida Muhiddin Qori Yoqubov boshchiligida Alisher Navoiy nomli opera va balet teatrining tashkil topishiga katta hissa qoʻshgan raqs ustalaridan biridir. Tamaraxonim – qoʻshiqchi, raqqosa va baletmeyster. Tamara Artyomovna Petrosyan 1906-yil 16 (29)-martda Margʻilon shahrida tugʻilgan – 1991-yil 30-iyunda Toshkent shahrida vafot etgan. Oʻzbek professional raqsi asoschilaridan biri. Oʻzbekiston xalq artisti. Yoshligidan san'atga qiziqqani bois dastlab Margʻilon, Fargʻona ayollari orasida raqsga tushib, qoʻshiq kuylagan hamda

Yusufjon qiziq Shakarjonov, Usta Olim Komilovlardan oʻzbek raqs harakatlarini, Hamza, Konstantin Stanislavskiy, Vladimir Nemirovich-Danchenko va boshqalardan qoʻshiqchilik, aktyorlik mahoratini qunt bilan oʻrgandi. Moskva teatr texnikumida tahsil olgan.

Tamaraxonim Ikkinchi jahon urushi yillarida konsert brigadalari bilan armiya qismlarida xizmat qilgan, hamda uning ijrosida 500 dan ortiq qo'shiq va raqslar 86 tilda yangragan.

Tamaraxonim Fransiya, Norvegiya, Germaniya, Italiya, Turkiya, Eron, Hindiston kabi davlatlarda gastrolda boʻlgan. Vafotidan so'ng "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan.

Savol va topshiriqlar

- 1. Fargʻona raqsini XX asr davomida sahnaga olib chiqib, uni yanada rivojlanishida kimlarning xizmatlari katta?
- 2. Xorazmdagi eng ommaviy va professional raqs guruhining nomini ayting.
- 3. Buxorocha raqslarda harakatlar va uning butun bir boʻlimi nima deb nomlanadi?

6-dars, MUSIQALI DRAMA

Oʻzbekistonda musiqa san'atining barcha janrlari qatori musiqali drama va komediya – sahnaviy musiqa asarlari ham keng tarqalgan. XX asrning 30-yillaridan boshlab Yevropa operalariga taqlid sifatida bu janrlar rivojlangan.

Musiqali drama – cholgʻu va vokal musiqa asosiy oʻrinni egallagan dramatik sahna asaridir. Toʻxtasin Jalilovning "Tohir va Zuhra", "Nurxon"i, Tolibjon Sodiqov va R. Glierlarning "Layli va Majnun", keyinchalik Yunus Rajabiy, Sayfi Jalil, Mustafo Bafoyev, Farhod Alimov kabi kompozitorlar yaratgan asarlar musiqali drama janrining yorqin namunalariga aylangan.

Sinf fonotekasidan "Toʻylar muborak" va "Otmagay tong" arialaridan parchalar tinglang.

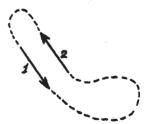
"IKKI CHORAK" (2/4) O'LCHOVIDA DIRIJYORLIK

Bu o'lchovda dirijyorlik qilish uchun chiroyli qomat bilan tik turib, ikkala qo'l yelka balandligida oldinga ko'tariladi, barmoqlar bo'sh qo'yiladi. Nafas olib, ikkala qo'l bir tekis quyidagi chizib qo'yilgan yo'nalish bo'yicha harakatlana boshlaydi:

Chap qo'l

"Bir" deganda qo'llar pastga tushib, yonga ketadi; "ikki" deganda esa yuqoriga ko'tariladi va bu harakat bir maromda musiqa tugaguncha takrorlanaveradi.

9 | Savol va topshiriqlar

- 1. T. Jalilov va uning "Tohir va Zuhra" musiqali dramasi haqida gapirib bering.
- 2. Tinglangan qoʻshiqlarni sinfdoshlar bilan birgalikda ayting.
- 3. "Ikki chorak"da dirijyorlik qilish uchun nimalarga e'tibor berish lozim?
- 4. "Barkamol avlod" qo'shig'ini ifodali kuylang.

7-dars. MUSIQALI KOMEDIYA

Musiqali komediyaning musiqali dramadan farqi juda kam. Faqat ularni dramatik mavzuning yoʻnalishiga qarab ajratish mumkin: jiddiy mavzudagisi musiqali drama boʻlsa, hajviy mavzudagisi musiqali komediyadir.

Shuning uchun komediyalarning musiqasi ham yengil, yorqin ohanglarda boʻladi. Ozarbayjon kompozitori Uzeir Hojibekovning "Arshin mol-olon", Manas Leviyevning "Toshbolta oshiq" va "Oltin koʻl", Ikrom Akbarovning "Oʻjarlar" kabi asarlari bunga misol boʻla oladi.

Sinf fonotekasidan "Toshbolta oshiq" musiqali komediyasidan parchalar tinglang.

SUMALAK

Anvar Obidjon she'ri

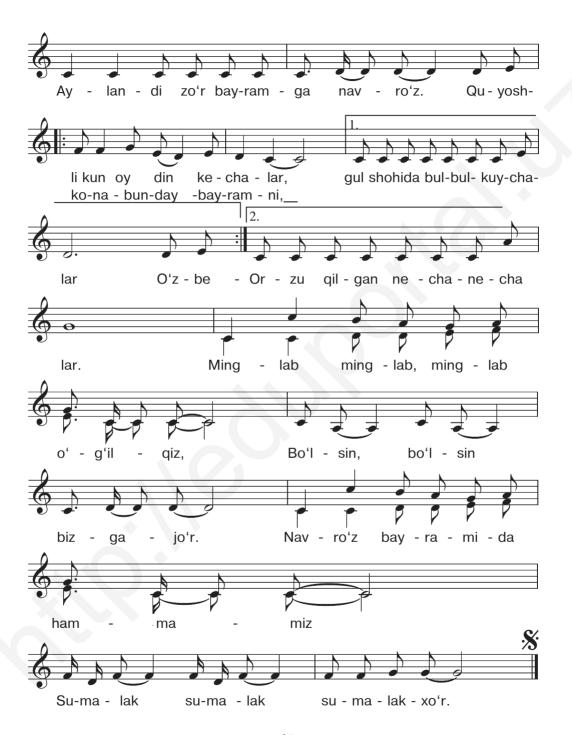
Xurshida Hasanova musiqasi

Chi-roy ber-di ko'k-lam-ga nav - ro'z

Gul - lar soch-di o-lam

Nagarot:

Minglab minglab, minglab oʻgʻil qiz Boʻlsin, boʻlsin bizga joʻr. Navroʻz bayramida hammamiz Sumalak, sumalak,sumalakxoʻr.

 Doshqozonda qaynaydi joʻshiq, Sumalak ham aytmoqda qoʻshiq. Sumalakdan yalar bolalar Momolarning mehrini qoʻshib.

Quyoshli kun, oydin kechalar, Gul shohida bulbul kuy chalar. Oʻzbekona bunday bayramni Orzu qilgan necha-nechalar.

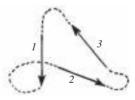
"UCH CHORAK" (3/4) O'LCHOVIDA DIRIJYORLIK

Chiroyli qomat bilan dirijyorlik holatini egallab, ikkala qoʻl birbiriga teskari 3 yoʻnalishda quyida chizib qoʻyilganidek harakatlana boshlaydi:

Chap qo'l

3/1

O'ng qo'l

Savol va topshiriqlar

- 1. Musiqali komediyani ta'riflab bering.
- 2. Tinglangan qoʻshiqlarni sinfdoshlar bilan birgalikda aytib koʻring.
- 3. "Uch chorak"da dirijyorlik qilish uchun nimalarga e'tibor berish lozim?
- 4. "Sumalak" qoʻshigʻini ifodali kuylang.

8-9-dars. UZEIR HOJIBEKOVNING "ARSHIN MOL-OLON" MUSIQALI KOMEDIYASINING DUNYO XALQLARI SAN'ATIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Uzeir Hojibekov 1885–1948-yillarda yashab, ijod qilgan buyuk ozarbayjon kompozitoridir. Uning nomi ellarga taralgan, musiqa asarlari barchaga tanish boʻlib qolgan. Bunga asosiy sabab, oʻz xalqining musiqa merosini mukammal bilish bilan birga dunyo madaniyatini ham chuqur oʻrganganidir. Shunday bilimlarga ega ijodkorgina barcha insonlarga yoqadigan asarlar yaratishi mumkin. "Arshin mol-olon" musiqali komediyasi dunyo xalqlari san'atining durdona asariga aylanib ketgani bejiz emas, albatta. Bu asar oʻzbek xalqining ham sevimli asarlaridan biri, barcha teatrlarimizda sahnalashtirilgan. Koʻpgina kompozitorlarimiz havas bilan undan andoza olishgan. 1945-yilda "Arshin mol-olon" kino filmi suratga olingan.

Sinf fonotekasidan "Arshin mol-olon" kuy-qoʻshiqlaridan tinglab, zavq oling.

"Arshin mol-olon" musiqali komediyasi mavzusini tahlil qilish

9 Savol va topshiriqlar

- 1. U. Hojibekov va uning "Arshin mol-olon" musiqali komediyasining oʻrni va ahamiyati haqida gapiring.
- 2. "Arshin mol-olon" dan tinglangan parcha sizga tanishmi? Ohanglari yoqdimi?
- 3. 3/4 o'lchovida dirijyorlik qiling.
- 4. Takt chiziqlarini qoʻying.

10-dars. RESPUBLIKA TEATRLARIDA BOLALAR UCHUN YARATILGAN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

Oʻzbekiston kompozitorlari respublikamizdagi mavjud barcha teatr jamoalari va dramaturglari bilan hamkorlikda har yili bolalar uchun oʻnlab musiqali ertak-tomoshalar yaratadilar.

Respublika teatrlarida bolalar uchun namoyish etilayotgan eng yaxshi musiqali ertak-tomoshalar nomlarini va ularning mualliflarini eslab qoling:

Muqimiy nomli Respublika davlat musiqali teatrida:

Toʻlqin Toshmatov – "Ur, toʻqmoq!",

"Muzaffar - quyosh farzandi".

Nadim Norxoʻjayev – "Tuyaqush – boyaqish".

Avaz Mansurov - "Kachal polvon va Garmsel",

"Ne bo'ldi menga?",

"Oloviddinning sehrli chirog'i".

Mustafo Bafoyev – "Yettinchi jin".

Respublika yosh tomoshabinlar teatrida:

Anvar Ergashev - "Balli, uloqcha!",

"Sehrli kitob".

Avaz Mansurov – "Qoʻngʻirogli yolgʻonchi".

Nadim Norxo'jayev – "Jo'jalarim".

Respublika qo'g'irchoq teatrida:

Abdusaid Nabiyev "Fotimaning sarguzashtlari". Avaz Mansurov

"Xo'ja Nasriddinning 41 pashshasi",

"Ur, to'qmoq!",

"Uchar kavush",

"Sho'x shaytonchalar".

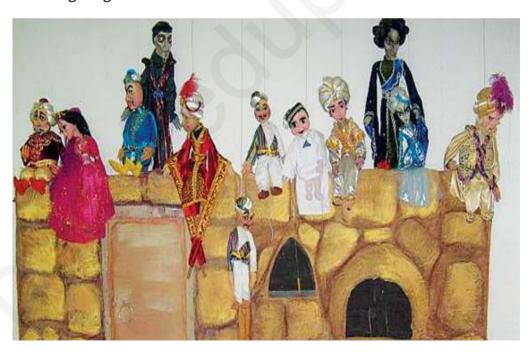
"Sehrli harflar oroli". Anvar Ergashev

Alisher Ikromov "Oloviddin va sehrli chiroq",

"Oltin kalitcha".

Sinf fonotekasidan Abdusaid Nabiyevning "Fotimaning sarguzashtlari" musiqali ertagini tomosha qiling yoki fonotekadan shu asar kuy-qo'shiqlarini tinglang.

VARRAK

U.Abduazimova she'ri

I. Yoʻldosheva musiqasi

Shoshilmay

Havodagi hulkarsan, Koʻkda shod-u xurramsan, Samoda gushdek uchib, Yangi kunning ramzisan!

Nagarot:

Nurga to'lsin tevarak, Navroʻzdan keldi darak. Baland uchiring varrak, G'ir-g'ir-'g'ir-g'ir, varrak!

Varrak uchar osmonda, Uchgan kabi osmonda. Parvo qilmas hech qachon, Boʻynidagi tasmaga.

Nagarot:

Nurga to'lsin tevarak, Navro'zdan keldi darak. Baland uchiring varrak, G'ir-g'ir-'g'ir-g'ir, varrak!

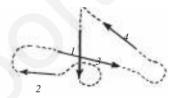
"TO'RT CHORAK" (4/4) O'LCHOVIDA DIRIJYORLIK

"To'rt chorak" (4/4) o'lchovida qo'l 4 yo'nalishda harakatlanadi:

Chap qo'l

O'ng qo'l

"bir" deganda qo'llar pastga tushiriladi;

"ikki" deganda ular bir-biri tomon yo'naltiriladi;

"uch" deganda oʻng qoʻl oʻngga, chap qoʻl chapga yoʻnaltiriladi;

"to'rt" deganda esa qo'llar yuqoriga ko'tariladi.

Dirijyorlik harakatlari bir maromda musiqa tugaguncha davom ettiriladi.

Qaysi o'lchovda dirijorlik qilinishidan qat'i nazar kuy tugaganda xuddi osilib turgan ipni uzgandek birpas qotib turiladi.

91 Savol va topshiriqlar

- 1. Respublikamiz teatrlarida bolalar uchun yaratilgan musiqali ertaktomoshalar haqida gapirib bering.
- 2. Kompozitorlarning sanab o'tilgan asarlari nomlarini aytib bering.
- 3. "Fotimaning sarguzashtlari" asaridan qoʻshiq va ohanglarini xirgoyi qilib bering.
- 4. O'zingizga sherik tanlab "Varrak" qo'shig'ini aytib bering.

MUSTAHKAMLASH UCHUN **TESTLAR**

III chorak

1. Sahnaviy musiqa asarlarga nimalar kiradi?

- a) go'shig, balet, musigali drama va komediya, operetta;
- b) opera balet, musigali drama va komediya, operetta, bolalar uchun yaratilgan musigali ertak-tomoshalar;
- c) xor san'ati, bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak-tomoshalar.

2. Balet - deganda nimani tushunasiz?

- a) musiga va rags harakatlari orgali obrazlar, voqealar yaratish san'atini:
- b) sahnaviy musiqiy asarni;
- c) musigali drama va komediya janrini.

3. Balet san'ati O'zbekistonda gachon rivoj topgan?

- a) XX asrning 30 yillarida;
- b) XX asrning 40 yillarida;
- c) XX asrning 50 yillarida.

4. Siz qanday raqs kuylarini bilasiz?

- a) "O'zbekistonim", "Dilxiroj", "Duchava" va boshqalar;
- b) "Qari navo", "Duchava", "Sumalak" va boshqalar; c) "Dilxiroj", "Qari navo", "Zang", "Duchava" va boshqalar.

5. Musigali drama gandy asar?

- a) cholg'u va vokal musiga asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asardir:
- b) vokal musiga asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asardir;
- c) cholg'u musiga asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asardir.

IV CHORAK

OPERA SAN'ATI VA O'ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

1-dars. OPERA SAN'ATI

Opera – musiqa san'atining eng yirik janri hisoblanadi. U kompozitorning talabiga javob beradigan libretto, ya'ni she'riy-dramatik pyesa asosida yaratiladi. Opera ham teatr tomoshasidir, barcha sahna bezaklari, kiyim-kechaklar, raqs harakatlari va boshqalar asar mavzusini, bo'lib o'tayotgan voqea davrini ochishga xizmat qiladi. Operada voqealar, gapiriladigan so'zlar-u kuylanadigan qo'shiqlar, harakatlar musiqaga asoslangan bo'ladi.

Opera XVI asrning oxirlarida Italiyada paydo boʻlgan. U mavzusi va musiqa tiliga qarab, asosan, 2 turga ya'ni jiddiy operalar va hajviy operalarga boʻlinadi.

Italiyalik kompozitor Juzeppe Verdi, avstriyalik kompozitor Volfgang Amadey Motsart operalarning eng yaxshi namunalarini yozib ketganlaridan soʻng, bu janrning taraqqiyoti XIX asrda Rossiyada yuksaklarga koʻtarildi. Buni butun dunyo xalqlari tan oladi. Kompozitor Mixail Glinka (1804–1857-yillarda yashab, ijod qilgan) "Ivan Susanin", "Ruslan va Lyudmila" operalarini yaratib, rus opera san'atiga asos soldi.

Sinf fonotekasidan M. Glinkaning "Ruslan va Lyudmila" operasidan uvertyura va parcha tinglang.

NOTA CHO'ZIMLARINI TAKTLARGA BO'LISH

Notaga tushirilgan kuyning aniq oʻlchovi boʻlsa, u albatta, taktlarga boʻlinadi. Biror bir kuy notalarini taktlarga boʻlish uchun kuyning kuchli va kuchsiz hissalarini sezish lozim. Bunday topshiriqlarni maxsus musiqa maktablarida oʻqiyotgan bolalar bajarishadi. Lekin, oddiy choraklar bilan yozilgan kuyni turli oʻlchovlarga ajratib, takt chiziqlari qoʻyib chiqsa boʻladi.

Masalan:

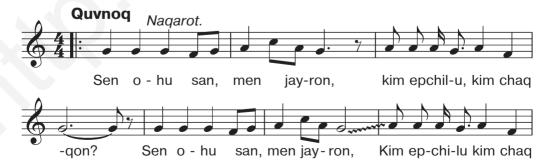

KIM EPCHIL-U, KIM CHAQQON

Anvar Obidjon she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

2. Epchil bo'l-u, chaqqon bo'l, Otash bo'l-u, vulgon bo'l. Barchinoydek shaddod qiz, Alpomishdek polvon bo'l.

Nagarot.

3. Tortishmachoq o'ynaymiz, Berkinmachog o'ynaymiz. Yurtga shodlik yogʻdirib, Shodon-quvnoq o'ynaymiz.

2-dars. JAHON OPERA SAN'ATIDA J. VERDI IJODINING O'RNI VA AHAMIYATI

Juzeppe Verdi 1813–1901-yillarda yashab, ijod qilgan itali-yalik buyuk kompozitordir. Uning "Aida", "Rigoletto", "Traviata", "Otello" kabi operalari shu janrda yaratilgan 27 ta asari ichida eng durdonalari hisoblanadi. Verdi operalari sahnaga qoʻyilib, birinchi ijro boʻlgan kun Italiyada bayramga aylanib ketardi. Xalq muallifni olqishlab, hozirgina tinglab tomosha qilgan operalaridan kuy-qoʻshiqlarni yodlab olib, koʻchalarda baralla aytib uylariga qaytishardi.

Albatta, bunday muvaffaqiyatlarning sababi, J. Verdi oʻz xalqining kuy-ohanglarini yaxshi bilishi va oʻtkir didli ijodkor sifatida tinglovchilar ehtiyojini yaxshi sezishidir.

J. Verdidan soʻng butun dunyo xalqlaridan chiqqan kompozitorlar uning darajasida operalar yaratishni havas qilishadi, orzu qilishadi. Demak, jahon opera san'atida J. Verdi ijodining oʻz oʻrni bor va ahamiyati katta.

Sinf fonotekasidan J. Verdining "Aida" va "Rigoletto" operalaridan parchalar tinglang.

J. Verdining "Rigoletto" operasidan parcha tinglab tahlil qiling.

9 Savol va topshiriqlar

- 1. Opera san'ati haqida o'qiganlaringizni gapirib bering.
- 2. "Kim epchil-u, kim chaqqon" qo'shig'ini kim yozgan?
- 3. J. Verdining qanday asarlarini bilasiz?
- 4. Takt chizig'ini qo'ying.

3-dars. V.MOTSART, J.BIZE, P.CHAYKOVSKIY, N.RIMSKIY-KORSAKOV KABI DUNYO TAN OLGAN KOMPOZITORLARNING OPERALARI

Opera san'ati paydo bo'lgandan buyon qancha-qancha kompozitorlar dunyoga kelib, shu janrda qalam tebratib ko'rishgan. Turli tillarda ko'plab operalar sahnalashtirilgan. Ulardan birlari faqat bir marta, boshqalari ko'p marta qo'yilgan. Lekin, kamdankam mualliflarning operalari Juzeppe Verdining operalari kabi asrlardan asrlarga o'tib kelmoqda...

Asrlardan asrlarga oʻtib kelayotgan opera durdonalari mualliflarining nomlari bugungi kunda ham butun dunyoga taniqli. Balki, sizlarning ham qulogʻingizga ularning nomlari chalingandir: Volfgang Amadey Motsart (1756–1791), Jorj Bize (1838–1875), Pyotr Chaykovskiy (1840–1893), Nikolay Rimskiy-Korsakov (1844–1908). Agar nomlari notanish boʻlsa, ularning ohanglari qulogʻingizga jo boʻlib ulgurgunicha musiqasini tinglab koʻrsangiz ishonasiz, albatta. Hozircha nomlarini eslab qoling:

V. Motsart – "Sehrli fleyta".

Jorj Bize – "Karmen".

Pyotr Chaykovskiy – "Торроп хопіт" ("Пиковая дама"),

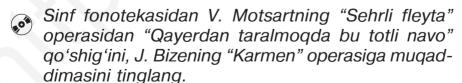
"Yevgeniy Onegin" ("Евгений Онегин").

N. Rimskiy-Korsakov – "Qorqiz" ("Снегурочка"),

"Sadko" ("Садко"),

"Shoh Sulton haqida ertak",

"Oltin xo'rozcha".

OYMOMAJON ROM BO'LDI

ri - g'i - ga ol - tin chi - git e- ka- miz.

2.Oymomajon rom boʻldi, Osmon gumbaz tom boʻldi. Endi yulduz, oy bilan Qilamiz bordi-keldi. Ertakdagi orzumiz Bizning elda hal boʻldi.

Nagarot:

Oʻzbekiston bayrogʻin Oy ustiga tikamiz. Osmonning qoʻrigʻiga Oltin chigit ekamiz.

"Bo'ri xirgoyisi" ning 4/4 o'lchovida dirijyorlik qilib notalarini kuylang so'ng so'zlari bilan ayting.

Savol va topshiriqlar

- 1. Dunyo tan olgan kompozitorlar va ularning operalari haqida bilganlaringizni gapirib bering.
- 2. "Sehrli fleyta" va "Karmen" operalaridan tinglagan parchalaringiz sizga manzur bo'ldimi? Ohanglarini xirgoyi qilib ko'ring.
- 3. "Oymomajon rom bo'ldi" qo'shig'ining mualliflari kim? O'rganib olgan bo'lsangiz kuylab bering.

4-dars. O'ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

Oʻzbek musiqasi tarixida birinchi opera 1939-yilda yaratilgan, deb koʻpgina kitoblarda yozilgan. Bunga oʻsha paytda yosh kompozitor boʻlgan Muxtor Ashrafiyning ustozi S. N. Vasilenko bilan hamkorlikda yozgan "Boʻron" operasi misol boʻla oladi.

Oʻzbekistonda opera janrining shakllanishida dastlabki pogʻona boʻlgan "Boʻron"dan keyin talaygina oʻzbek operalari dunyoga keldi. Bular – R. Glier va T. Sodiqovning "Layli va Majnun", Muxtor Ashrafiyning "Dilorom", "Shoir xotirasi", Rashid Hamrayevning "Zulmatdan ziyo", Sobir Boboyevning "Hamza", "Fidoyilar", Hamid Rahimovning "Zafar", Ibrohim Hamrayevning "Oyjamol", Ikrom Akbarovning "Soʻgʻd elining qoploni", Mutal Burhonovning "Alisher Navoiy", Sayfi Jalilning "Zebunniso", M. Bafoyevning "Umar Xayyom", "Al-Fargʻoniy", shuningdek, Ulugʻbek Musayev, Nurilla Zokirov, Rustam Abdullayev, Habibullo Rahimov, Avaz Mansurov kabi oʻzbek kompozitorlarining qator operalaridir.

Sulaymon Yudakov yozgan opera – "Maysaraning ishi" birinchi oʻzbek hajviy operasi boʻlib, butun dunyoga tanilganini alohida ta'kidlab oʻtish lozim.

Bolalar uchun yozilgan va sahnalashtirilgan oʻzbek operalari koʻp emas. Bular Sobir Boboyevning "Yoriltosh", Sayfi Jalilning "Malikai ayyor" va Avaz Mansurovning "Hayvonlar sultoni" operalaridir.

Sinf fonotekasidan oʻzbek operalaridan ariya va qoʻshiqlar tinglang.

Berilgan mashq namunasida tovush uzunliklarini aniqlang.

Asta sekin

Savol va topshiriqlar

- 1. Oʻzbek musiqasi tarixida birinchi opera qachon va kim tomonidan yozilgan?
- 2. Keyinchalik yozilgan operalar va ularning mualliflarini birma-bir sanab oʻting.
- 3. Oʻzbek operalaridan tinglangan ariya va qoʻshiqlar haqida fikr bildiring.
- 4. O'lchovini aniqlang.

5-dars. MUXTOR ASHRAFIYNING O'ZBEK MUSIQASI RIVOJIDAGI O'RNI

Muxtor Ashrafiy 1912–1975-yillarda yashab, ijod qilgan, oʻzbek professional kompozitorligi shakllanishida birinchilardan boʻlgan musiqa san'ati allomasidir. Uni xalqimiz – kompozitor, dirijyor, ustoz, katta rahbar sifatida yaxshi tanigan, qilgan mehnatlariga yarasha ardoqlagan. Vafotidan soʻng uning nomiga konservatoriya, bilim yurti, maktablar, koʻchalar qoʻyilishi bejiz emas, albatta.

Muxtor Ashrafiy kompozitor sifatida barcha janrlarda ijod qilgan. Uning qalamiga mansub 4 ta opera, 3 ta balet, 2 ta simfoniya va boshqa koʻpgina kamer-cholgʻu, kamer-vokal va oʻnlab qoʻshiqlarni sanab oʻtish mumkin. Ijodkorning Toshkentda yashagan uyi bugungi kunda "Uy-muzey" ga aylantirilgan. Musiqa san'ati shinavandalari bu "Uy-muzey" bilan yaqindan tanishish uchun barcha viloyatlardan tashrif buyurishib, ziyorat qilishadi.

SULAYMON YUDAKOVNING "MAYSARANING ISHI" OPERASI, UNING YARATILISH TARIXI, O'RNI VA AHAMIYATI

Askiya san'atining o'chog'i bo'lmish Qo'qon shahrida tug'ilib o'sgan Sulaymon Yudakov (1916–1990-yillarda yashab, ijod qilgan) tabiatan quvnoq, hazilkash inson bo'lgan. Sinchkov ijodkor sifatida o'zbeklarga hajviy opera va hajviy mavzudagi balet ma'qul bo'lishini ko'p yillar kuzatib yurgan, kuzatishlari samara bergan. Opera janrida "Maysaraning ishi"ni yaratib, balet janrida "Nasriddinning sarguzashtlari"ni yozib qoldirib, ulkan ish qilgan. Bu baletning premyerasi,

ya'ni birinchi ijrosi kompozitor vafotidan soʻng, koʻp yillar oʻtib, 1997-yilda namoyish etildi. Ijodkorga oʻz asarini sahnada koʻrish nasib etmadi.

"Maysaraning ishi" operasida qadimgi zamonlarda qozi, boy va kambagʻallar oʻrtasida boʻlib oʻtgan bir voqea aks ettirilgan.

Opera janrining talablariga toʻla javob beradigan bunday asarni hozirgi kunda ham xalqimiz sevib tomosha qiladi. Oʻzbek musiqa san'ati rivojida bu asarning oʻrni va ahamiyati katta.

"Maysaraning ishi" operasini tinglab koʻrsangiz, xuddi xalq ijodiyoti namunalaridek qulogʻingizga yoqadi.

Sinf fonotekasidan M.Ashrafiyning "Dilorom" operasi, S. Yudakovning "Maysaraning ishi" operasidan parchalar tinglang.

QUVNOQ YOMG'IR

2.Tomingizni chirmandadek Chertar gohi "tak-tak" qilib. Sho'x tomchilar o'yin tushgay, Ko'lmaklarda "chak-chak" qilib.

Nagarot:

Chak-chuk, chaka-chuk, kuylaydi yomgʻir, Tak-tuk, taka-tuk, oʻynaydi yomgʻir. Yomgʻir yogʻaloq, echki dumaloq, Yoʻrgakni hoʻl qildi chaqaloq.

3.Uni oddiy yomgʻir demang, Xonanda-yu sozandadir. San'atkorni sevar hamma, Shu bois ham arzandadir.

Nagarot

"Maysaraning ishi" operasidagi voqealar rivojini tahlil qilish.

6-dars. BOLALAR UCHUN OPERALAR

Oʻzbek tilida bolalar uchun yozilgan operalar haqida biz shu chorakning avvalgi darslarida oʻqiganmiz va faqat 3 tagina "Yoriltosh", "Malikai ayyor", "Hayvonlar sultoni" operalari sahna yuzini koʻrganligi haqida bilib olganmiz. Har birimizda, "Nima uchun bolalarga operalar kam yaratilgan ekan?" – degan savol tugʻiladi, albatta. Operalar yozgan ijodkorlarga shu savol berilsa, hammalari birdek quyidagicha javob berishadi: "Bolalar operasini kattalar uchun yozgandek, iloji boʻlsa, qiziqarli voqealarga boy, harakatlari koʻp qiziqarli tomosha qilib yozish kerak, bu esa anchagina mashaqqatli ish...", – deyishadi. Haqiqatan ham shunday.

Yillar o'tib, bugungi bolalar orasidan zabardast kompozitorlar chiqib, yosh avlod uchun o'nlab, yuzlab operalar yaratishlariga ishonamiz. Hozircha, opera yoki balet tomosha qilgani teatrga borganda nimalarni bilish lozimligini o'rganib olishimiz kerak.

Avvalambor, bunday tomoshalarga boshlanishidan 15–20 daqiqa oldinroq borish darkor. Sababi, teatr eshigidan kirib kelganingizda qoʻlingizga boʻladigan opera yoki baletning qisqacha mazmuni yozilgan dasturcha berishadi. Bu dasturchada asar mualliflari, sahnalashtiruvchilar va ishtirokchilar haqida ham ma'lumotlar boʻladi. Tomosha boshlangungacha siz dasturchani oʻqib chiqsangiz, boʻladigan voqealarni oldindan bilib olib, asosan musiqa tinglab, zavq olasiz, hordiq chiqarasiz.

A.MANSUROVNING "HAYVONLAR SULTONI" OPERASI

PROLOG

Oʻrmon. Barcha hayvonlar toʻplanishib turadigan joy. Shoʻx ohanglarda xirgoyi qilib oʻtib ketayotgan quyonchalardan soʻng ertakchi bobo paydo boʻladi, u oʻrmon tabiatini madh etadi. Shu oʻrmonda yashaydigan jonzotlarni birma-bir tanishtiradi. Ular – Sher Sulton, Boʻri, Quyon, Ayiq, Tulki – oʻzlari haqida qoʻshiqlar aytishadi. Ertakchi bobo tonglar otib, kunlar botib bunda har kun hayot qaynashini, hech toʻymaslar – ochkoʻzlar faqat oʻlja payida yurishlarini aytadi va bir kun boʻlib oʻtgan voqeani tomosha qilishga taklif etadi...

VOQEA

Ikki och boʻrining jangi avjida. Tulki paydo boʻlib, boʻrilar talashayotgan oʻlimtik kiyikni olib qochmoqchi boʻladi. Boʻrilar sezib qolib tulkini haydab yuborishadi va jangni davom ettirishadi. Tulki alamkashlik qilib hayvonlar sultoni – Sher Sultonni yetaklab keladi. Sher Sulton ikkala boʻri arzini tinglab, ajrim qiladi. Talashganlar tarqalishib, Sher Sulton pana joyda dam olishga yotadi.

Oʻynab-quvnab quyonchalar kirib kelishadi. Ayyor tulki yana paydo boʻladi. Quyonlardan biri "Men botirman! Bokschiman!

Hattoki Sher Sultonni nakaut qip qoʻyaman!" deb, maqtanib qoladi. Tulki paytdan foydalanib, hayvonlar sultoniga oʻxshatma qilayotgan quyonni Sher Sultonga roʻpara qilib qoʻyadi. Quyonning botirligi puchga chiqadi. Sher Sulton oʻzining yengilmasligidan, salobatidan mamnun boʻladi...

Kutilmaganda oʻrmonda toʻstoʻpolon boshlanadi. Hamma hayvonlar oʻzlarini yoʻqotib qoyishgan, ular Sher Sultonni ham

pisand qilmay qolishdi, hukmdor hayron... Hayvonlar tarqalgach, Sher Sulton panaga berkinadi. Baralla qoʻshiq aytib, Odam kirib keladi. Sher Sulton ustiga toʻr tashlaydi. Hayvonlar yordamida ham Sher toʻrdan ozod boʻla olmaydi. U yengilganini boʻyniga olib, "Ne sharting bor!" deb soʻraydi. Odam – doʻstlik, tinchlik va baxtiyor hayotni taklif etadi. Hammalari doʻstlikni madh etib, raqs tushishadi, qoʻshiq aytishadi:

"Do'stlik bor bo'lsin! Tinchlik bor bo'lsin!"

Aziz oʻquvchilar! Endi bu asarni tinglab, tomosha qilsa boʻladi...

Sinf fonotekasidan A.Mansurovning "Hayvonlar sultoni" operasini tinglash.

7-8-dars. ZAMONAVIY KOMPOZITORLIK IJODIYOTINING MADANIY HAYOTIMIZ RIVOJIDAGI AHAMIYATI

Zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti, deganda biz butun jahon xalqlarining musiqiy rivojlanishi natijasida shakllangan turli janrlarda asarlar yaratuvchilikni tushunishimiz kerak. Opera, balet, oratoriya, kantata, simfoniyalar, barcha sahnaviy musiqa asarlari, xor asarlari, cholgʻu asarlariga kiradigan – kvartet, sonata va kuylar, vokal asarlari boʻlmish – romans, qoʻshiq kabi janrlarida asarlar yarata oladigan ijodkorlarni esa zamonaviy kompozitorlar, deb bilsak boʻladi.

5-sinf "Musiqa darsligi"ni oʻqib chiqish jarayonida siz turli badiiy jamoalar uchun ijod qilgan va ijod qilayotgan zamonaviy kompozitorlar asarlari bilan yaqindan tanishdingiz. Barcha janrlarda yaratilgan asarlardan namunalar tingladingiz, ularning ohanglari qulogʻingizda qoldi. Oʻrgangan bilimlaringiz, albatta, sizga koʻmak beradi, bolaligingizda tinglangan sehrli ohanglar hayotingizda hamroh boʻladi. Yillar oʻtib, odamlar orasida oʻzingizni madaniyatli, musiqa sohasida toʻgʻri fikr yurita oladigan inson boʻlib yetishganingizni sezasiz. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyotining ma'naviyatimiz va madaniy rivojlanishimizdagi oʻrni va ahamiyati katta ekanligiga ishonch hosil qilasiz.

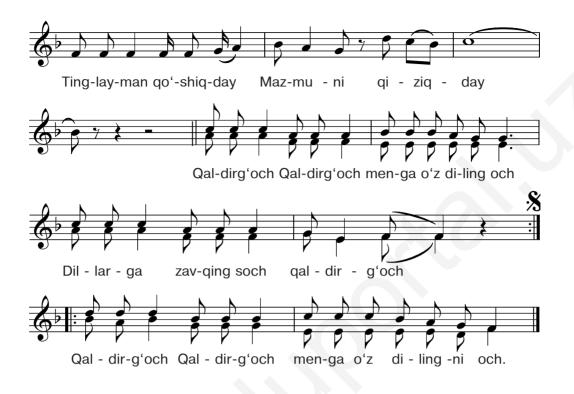

ZAVQING SOCH QALDIRG'OCH

Q.Ota she'ri

N.Norxoʻjayev musiqasi.

QUYOSH BILAN SUHBAT

Avaz Mansurov musiqasi

Xurshid Qayumov she'ri

2.Ol senga deb boshim uzra nurin sochdi, Gullarim ham nur qoʻynida koʻzin ochdi. Gulbogʻimni nurda koʻrib quvnar koʻzim Shuning uchun gullolaga oxshar yuzim. Na-na-na

MAVZUNI OʻZLASHTIRISH YUZASIDAN TESTLAR

IV chorak

1. Opera janri qachon paydo bo'lgan?

- a) XV asr oxirida;
- b) XVI asr oxirida asr oxirida;
- c) XIV asrda.

2. Opera janri mavzusi va tiliga qarab necha turga bo'linadi?

- a) 3 turga;
- b) 4 turga;
- c) 2 turga.

3. Italiyalik buyuk kompozitor J.Verdi nechanchi yillarda yashab ijod etgan?

- a) 1813-1901;
- b) 112-1975;
- c) 1916-1990.

4. Opera janrida ijod etgan va dunyo tan olgan kompozitorlarni koʻrsating

- a). V.Motsart, J. Bize, P.Chaykovskiy, S.Prokofyev kabilar;
- b) V.Motsart, J. Bize, P.Chaykovskiy, N.Rimskiy-Korsakov kabilar;
- c). V.Motsart, J. Bize, P.Chaykovskiy, Mustafo Vafoyev kabilar.

5. O'zbek musiqasida birinchi opera qachon yaratilgan?

- a) 1930;
- b) 1939;
- c) 1935.

6. Muxtor Ashrafiy nechta opera yaratgan?

- a) 6 ta;
- b) 2ta;
- c) 4 ta.

MUNDARIJA

Soʻzboshi	
I CHORAK	
OʻZBEK XALQ CHOLGʻULARI ORKESTRI. XOR SAN'ATI	
1-2-dars. Orkestr. Orkestr turlari haqida. Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri va uning damli cholgʻular guruhi	
II CHORAK	
XOR SAN'ATI MUSIQADA VOKAL – SIMFONIK JANRLAR	
1-2-dars. Xor jamoalarining tuzulishi va turlari	

III CHORAK

SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI — BALET VA RAQS SAN'ATI, MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYA, BOLALAR UCHUN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

1-dars. Sahnaviy musiqa asarlari	49
2-3-dars. Balet san'ati. O'zbek baleti	
4-dars. Oʻzbek raqs san'ati	
5-dars. Oʻzbek raqs maktabi	
6-dars. Musiqali drama	
7-dars. Musiqali komediya	
8-9-dars. Uzeir Hojibekovning "Arshin mol-olon" musiqali komediyasini	
dunyo xalqlari san'atidagi oʻrni va ahamiyati	_
10-dars. Respublika teatrlarida bolalar uchun yaratilgan musiqali erta	
tomoshalar	
IV CHORAK	
OPERA SAN'ATI VA OʻZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI	
1-dars. Opera san'ati	75
2-dars. Jahon opera sanatida J. Verdi ijodining o'rni va ahamiyati	
3-dars. V. Motsart, J. Bize, P. Chaykovskiy, N. Rimskiy-Korsakov kal	
dunyo tan olgan kompozitorlarning operalari	
4-dars. Oʻzbek musiqasida opera janri	82
5-dars. Muxtor Ashrafiyning oʻzbek musiqasi rivojidagi oʻrni	
Sulaymon Yudakovning "Maysaraning ishi" operasi,	
uning yaratilish tarixi, oʻrni va ahamiyati	84
6-dars. Bolalar uchun operalar	87
7-8-dars. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyotining madaniy rivojlanishim	iz-
dagi ahamiyati	90

A.MANSUROV, D.KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan 6-nashri

Muharrir *M. Abralova*Badiiy muharrir *K. Nurmanov*Texnik muharrir *X. Hasanova*Musahhih *D. Toʻychiyeva*Nota muharriri A. Abdusattorov
Kompyuterda sahifalovchi *K. Najmiddinov*

Nashriyot litsenziya raqami Al № 290. 11.04.2016. 2020-yil 20-yanvarda bosishga ruxsat etildi. Bichimi 70x100¹/₁₆. Kegli 18 shponli. Arial garniturasi. Ofset bosma usulida bosildi. 5,2 shartli bosma taboq. 5,6 nashr tabogʻi. Adadi 533762 nusxa. raqamli buyurtma.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi. 100128. Toshkent. Labzak koʻchasi, 86.

www.gglit.uz info@gglit.uz